

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Острозька академія»
Навчально-науковий центр заочно-дистанційного навчання
Кафедра національної безпеки та політології

Кваліфікаційна робота
на здобуття освітнього ступеня магістра на тему:
**«Вплив війни на рівень життя населення
(на прикладі російсько-української війни 2014-2023 рр.)»**

виконав студент II курсу, групи ЗМНб-21
спеціальності 256 Національна безпека (за
окремими сферами забезпечення і видами
діяльності)

Галік Вячеслав Володимирович

Керівник – викладач

Кардаш Сергій Юрійович

Рецензент – кандидат політичних наук, старший
викладач

Близняк Ольга Анатоліївна

Острог, 2025

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І. ПОНЯТТЯ «РІВЕНЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ» ТА ЙОГО СКЛАДОВІ	8
1.1. Рівень життя населення як соціально-економічна категорія	8
1.2. Критерії оцінювання рівня життя населення	17
1.3. Вплив збройних конфліктів на рівень життя населення.....	27
<i>Висновки до розділу 1</i>	<i>34</i>
РОЗДІЛ ІІ. ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА	36
2.1. Ринок праці в Україні в умовах війни та напрями його розвитку в післявоєнний період.....	36
2.2. Динаміка рівня доходів населення під час війни	46
<i>Висновки до розділу 2</i>	<i>51</i>
РОЗДІЛ ІІІ. ВПЛИВУ ВІЙНИ НА ОСВІТУ ТА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я	54
3.1. Освіта в Україні в умовах воєнного стану	54
3.2. Ресурси системи охорони здоров'я в умовах війни	59
<i>Висновки до розділу 3</i>	<i>66</i>
ВИСНОВКИ	69
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	72
ДОДАТКИ.....	84

ВСТУП

Постановка проблеми дослідження. Російсько-українська війна, яка розпочалася у 2014 році, стала однією з найбільш значущих подій у сучасній історії східної Європи. Протягом цього періоду військових дій, які тривали довгі роки, населення України, зокрема зони конфлікту, а також Росії, відчувало серйозний вплив війни на всі аспекти свого життя. Однак дослідження конкретних наслідків цієї війни на рівень життя населення, зокрема їхнє соціально-економічне становище, здоров'я, психологічний стан, і соціальну інтеграцію, є досить обмеженим та потребує подальшого вивчення.

Проблема дослідження полягає в необхідності аналізу та розуміння комплексного впливу російсько-української війни на всі аспекти життя населення в зазначений період. Це включає оцінку економічних втрат, соціальних змін, психологічного стану, стану здоров'я та інших аспектів, які безпосередньо або опосередковано впливають на життя громадян. Невизначеність та неоднозначність впливу наслідків війни на рівень життя населення, а також нестабільність ситуації в зоні конфлікту створюють виклики для розробки ефективних стратегій підтримки та захисту прав людини, а також для побудови мирного та стабільного суспільства.

Характеристика стану дослідження проблеми. Категоріальний апарат дослідження, зокрема визначення поняття «рівень життя», критерії його оцінювання та співвідношення з поняттями «якість життя» та «добробут» розкрито в роботах к. е. н., доцентки кафедри менеджменту Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка І. Андрейцевої [2], здобувача кафедри міжнародних економічних відносин Хмельницького національного університету Т. Башинського [5], старшої викладачки кафедри економіки та маркетингу Національного університету «Львівська політехніка» В. Івашків [30].

Інформацію щодо фінансово-економічних наслідків російської агресії для українського суспільства та впливу російсько-української війни на систему освіти та охорони здоров'я черпаємо, зокрема, з таких джерел:

1. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на початок 2024 року, підготовлений Київською школою економіки у квітні 2024 року в рамках проєкту зі збору, оцінки й аналізу інформації щодо матеріальних втрат України під час війни з Росією «Росія заплатить» [29].

2. Оцінка впливу війни на людей станом на червень 2022 р., яка є спільною ініціативою Організації Об'єднаних націй за технічної координації Програми розвитку ООН, яка реалізується на прохання Офісу Президента України та Кабінету Міністрів України. Авторами дослідження є IMPACT Initiatives та Центр сталого миру та демократичного розвитку. Свій внесок у розробку оцінки впливу війни на людей зробили представники 12 агенцій ООН: Міжнародного надзвичайного дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ), Всесвітньої продовольчої програми (ВПП), Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ), Фонду ООН у галузі народонаселення (ЮНФПА), ООН-жінки, Міжнародної організації з міграції (МОМ), Програми розвитку ООН (ПРООН), Об'єднаної програми ООН з ВІЛ/СНІДу (ЮНЕЙДС), Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН), Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) та Управління ООН з координації гуманітарних питань (УКГП) за підтримки Офісу Координатора системи ООН в Україні. До проведення досліджень були долучені Фонд «Партнерство «За сильну Україну» (ПЗСУ) та проєкт «Демократичне врядування у Східній Україні» (DG East), що фінансується Агенцією США з міжнародного розвитку (USAID); у звіті також використані дані SCORE та SHARP [41].

3. Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства / Керівник проєкту – Ольга Пищуліна, підготовлене за сприяння Представництва «Фонду Фрідріха Науманна зі свободи в Україні». У

виданні міститься інформаційно-аналітична доповідь, що складається з п'яти розділів: I. Загальний огляд гуманітарної ситуації в Україні; II. Макроекономічні основи соціального і гуманітарного середовища; III. Ринок праці в Україні в умовах війни та напрями його розвитку в післявоєнний період; IV. Стратегії реагування: дії, спрямовані на подолання гуманітарної та соціально-економічної кризи в Україні. Гуманітарна ситуація, становище переміщених осіб в умовах російської агресії очима громадян. У кожному розділі наведено результати дослідження впливу російської агресії на українське суспільство, проаналізовано прямі та опосередковані наслідки війни на рівень життя населення, рівень зайнятості, ринок праці, сферу соціального захисту. Проаналізовано вплив війни на соціальне самопочуття громадян, які стали тимчасово переміщеними особами; розглянуто інструменти державної політики та ефективність державних антикризових заходів, які були спрямовані на підтримку населення України (особливо ВПО) [58].

4. Монографія «Якість життя населення та перші наслідки війни», що була підготовлена групою науковців Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи Національної академії наук України, які протягом багатьох років досліджували проблеми рівня та якості життя населення. Дана монографія присвячена аналізу ключових частин рівня та якості життя населення, на яких, на переконання дослідників, має зосереджуватися увага суспільства у перші періоди повоєнного відродження [75].

Мета дослідження полягає у висвітленні впливу російсько-української війни на рівень життя населення.

Для реалізації мети перед дослідником були поставлені такі **завдання**:

1. визначити рівень життя населення як соціально-економічну категорію;
2. виокремити критерії оцінювання рівня життя населення;
3. розкрити вплив воєн та збройних конфліктів на рівень життя населення;
4. проаналізувати ринок праці в Україні в умовах війни та напрями його розвитку в післявоєнний період;
5. прослідкувати динаміку рівня доходів населення під час війни;

6. схарактеризувати стан системи освіти в Україні в умовах воєнного стану;

7. дослідити ресурси системи охорони здоров'я в умовах війни.

Предметом дослідження є аналіз змін у рівні життя людей, враховуючи руйнування інфраструктури, економічні втрати, гуманітарну катастрофу, психологічний стрес та інші фактори, що впливають на рівень якості життя громадян України загалом та в зоні конфлікту зокрема.

Методи дослідження.

- ретроспективний метод, завдяки якому було проаналізовано економічний розвиток країни загалом та окремих регіонів зокрема перед початком війни у порівнянні з сучасним станом;
- статистичний метод – вивчення офіційних статистичних звітів щодо економічних показників, демографічних змін, здоров'я та інших параметрів, що відображають рівень життя населення до та під час війни;
- метод прогнозування використано для прогнозування можливих наслідків війни на динаміку рівня життя населення в майбутньому, адже російсько-українська війна триває.

Характеристика джерельної бази. Джерельну базу даної проблеми становлять Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб» [21], «Про внесення змін до Порядку оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи» [43], «Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації» [44], «Про підтримку окремих категорій населення, яке постраждало у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України» [45].

Структура роботи визначається метою та завданнями дослідження. Робота має вступ, три розділи, які містять сім підрозділів, висновки до кожного

розділу, загальні висновки, список використаних джерел та літератури, який містить 89 позицій, додатки. Загальний обсяг роботи – 87 сторінок.

РОЗДІЛ І. ПОНЯТТЯ «РІВЕНЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ» ТА ЙОГО СКЛАДОВІ

1.1. Рівень життя населення як соціально-економічна категорія

Рівень життя населення виступає однією з фундаментальних соціально-економічних категорій, яка відображає ступінь задоволення матеріальних, культурних і соціальних потреб громадян. Це поняття є важливим індикатором для оцінки соціально-економічного стану держави, рівня її розвитку, стабільності суспільних процесів і добробуту населення.

Як зазначає старший викладач кафедри економіки і маркетингу Національного університету «Львівська політехніка» В. Івашків, термін «рівень життя» вперше увійшов до наукового обігу завдяки англійському економісту, медику та філософу, одному із засновників класичної політичної економії — серу Вільяму Петті. У праці «Політична арифметика» він аналізував структуру доходів і витрат держави, а також механізми розподілу національного багатства. Петті підкреслював важливість системного збору статистичних даних для вивчення економіки та рівня добробуту населення. На його думку, дохід працівника має бути достатнім для забезпечення основних потреб існування.

Ідеї Петті були продовжені представниками французької школи фізіократів, зокрема Франсуа Кене, який запропонував «Економічну таблицю» (Tableau Économique) — одну з перших спроб змодельовати функціонування національної економіки. У цій моделі були зображені потоки товарів і доходів між основними секторами господарства, такими як фермери, землевласники, ремісники. Кене разом із послідовниками акцентував на впливі податкової політики на життєвий рівень населення, виступаючи за зниження податків на продуктивну діяльність та необхідність раціонального державного управління бюджетними ресурсами [30, с. 296].

На основі аналізу широкого кола наукових джерел, як зарубіжних, так і українських дослідників, автори монографії «Рівень життя населення України» виокремили три історичні етапи вивчення цієї категорії у просторово-часовому вимірі.

Перший етап (ранній), що відповідає періоду формування класичної політичної економії (до середини XIX століття) та становлення капіталістичних відносин у Західній Європі, пов'язаний із працями таких мислителів, як У. Петті, Ф. Кене, А. Сміт, Д. Рікардо. У цей період сформувалося саме поняття «рівень життя», а дослідники намагалися встановити залежності між розміром заробітної плати та рівнем задоволення потреб працівника, а також проаналізувати чинники, що впливають на зростання доходів найманих працівників. Рівень життя розглядався як на макрорівні (добробут держави в цілому), так і на мікрорівні (умови життя окремих соціальних груп).

Однак дослідження того часу мали обмежений характер, не охоплюючи всієї складності соціально-економічної проблематики. Основна увага приділялася таким питанням, як достатність заробітної плати, потреба у державній підтримці малозабезпечених верств населення, а також шляхи покращення добробуту нації. Вагоме місце у працях дослідників цього етапу відводилося ролі держави у регулюванні соціально-економічних процесів [47, с. 9].

Упродовж другого етапу становлення досліджень рівня життя населення (друга половина XIX – 20-ті роки XX століття), що асоціюється з працями таких економістів, як Е. Енгель, В. Парето, А. Маршал, А. Пігу та інших, відбулося помітне зміщення аналітичних акцентів. Якщо раніше переважав політико-економічний підхід, то в цей період усе більшого значення набуває економіко-статистичний аналіз. Спостерігається перехід від суто макроекономічного бачення проблеми до дослідження на мікрорівні – індивідуальних і домогосподарських рівнів. Така зміна напрямку була зумовлена новими завданнями економіки, потребами практичного регулювання соціальних процесів та розвитком державних інституцій у сфері соціальної політики.

Однією з ключових проблем цього етапу стало формулювання життєвих стандартів: науковці прагнули визначити реальну вартість життя для різних категорій працюючого населення, враховуючи як галузеві, так і регіональні особливості. Особливу увагу приділяли питанням розрахунку оптимального розміру заробітної плати для забезпечення гідного рівня споживання.

У цей період спостерігається поступове розширення змісту поняття «рівень життя»: окрім макроекономічного виміру, чітко виокремлюється мікроекономічний підхід. Хоча термін іще тлумачиться доволі вузько, відбувається активна розробка статистичних методів аналізу, формуються теоретичні підходи до вивчення закономірностей споживчої поведінки населення в умовах змін соціально-економічної ситуації – зокрема, залежності структури споживання від динаміки доходів.

Починаючи з третього етапу (від 20-х років XX століття до сучасності), дослідницький фокус зміщується на пошук шляхів пом'якшення соціальних суперечностей та узгодження інтересів різних верств населення. Зусилля наукової спільноти зосереджуються на пошуку механізмів подолання бідності, зменшення соціальної диференціації та забезпечення економічної справедливості.

Відбувається виразна гуманізація економічної науки: у центр уваги ставиться людина, її потреби, гідність і право на достойне життя. Економіка дедалі більше розглядається як засіб забезпечення соціального добробуту, а не як самоціль. У цей період суттєво розширюється понятійний апарат: до наукового обігу вводяться нові категорії, такі як «якість життя», «спосіб життя», «стиль життя», «людський розвиток» тощо. Починається активна розробка кількісних і якісних методик оцінювання рівня життя як на регіональному, так і на національному рівнях.

У XX столітті з'являється низка сучасних теорій, орієнтованих на подолання бідності й забезпечення соціальної рівноваги. Значного поширення набувають ідеї теорії добробуту та справедливого розподілу, запропоновані такими мислителями, як У. Беверідж, Дж. Гелбрейт, Дж. Кейнс, Дж. Роулз, П.

Самуельсон, А. Сен. Їхні концепції стали основою сучасного бачення взаємозв'язку між економічною ефективністю та соціальною справедливістю, що зберігає актуальність і в ХХІ столітті.

Джон Мейнард Кейнс, один із провідних теоретиків нової економічної парадигми ХХ століття та ідеолог «Нового курсу» Ф. Рузвельта, наголошував, що в умовах бідності трудові маси втрачають здатність до соціальної активності, впадаючи у безпорадність і апатію. У межах запропонованої ним економічної моделі передбачалося активне втручання держави у соціально-економічні процеси, зокрема через збільшення державних витрат, проведення контрциклічної бюджетної політики, стимулювання сукупного попиту та забезпечення повної зайнятості. Кейнс вважав, що певна нерівність є необхідною для утворення тимчасово вільних фінансових ресурсів, які, у свою чергу, можуть стимулювати економічне зростання. Проте надмірна нерівність, за його логікою, веде до загострення соціальних проблем і поглиблення бідності населення [30, с. 296–297].

Серед відомих представників теорії справедливості вирізняється Джон Роулз, який розглядав перерозподіл доходів як своєрідну форму соціального страхування, покликану захистити найменш забезпечені верстви населення. На його думку, суспільство має обирати таку модель соціальної політики, у межах якої багатші верстви несуть більший податковий тягар, що дозволяє підтримувати соціальну стабільність і мінімізувати ризики соціального відчуження.

Пол Самуельсон у своїх працях обґрунтовував доцільність перерозподілу бюджетних коштів на користь економічно вразливих груп населення. Він вважав, що результатом такої політики має стати зростання чисельності середнього класу за рахунок зменшення частки як найбільш бідних, так і найбагатших прошарків суспільства.

Ідеї щодо ролі держави у подоланні бідності продовжив Пітер Таусенд, який підкреслював ефективність механізмів перерозподілу національного доходу як одного з ключових засобів попередження маргіналізації населення.

Вагомий внесок у теоретичну базу розвитку країн, що відстають у соціально-економічному розвитку, зробили Ганс Зінгер та Рауль Пребіш. У своїй спільній теорії, розробленій у другій половині XX століття, вони поєднали інструменти загальної економічної рівноваги з аналізом демографічних та структурних факторів, які впливають на хронічну слаборозвиненість низки держав. Вони довели, що без активного втручання держави та зміни міжнародної економічної політики розвиток периферійних економік суттєво гальмується.

Загальну теоретичну рамку для подолання відсталості сформулював американський економіст Волт Ростоу. У своїй концепції, оприлюдненій у 1956 році, він обґрунтував ідею про поетапний перехід національних економік до самопідтримуваного зростання. Згідно з його теорією, кожна держава — незалежно від політичного устрою — може досягти високого рівня розвитку, пройшовши низку послідовних стадій модернізації.

Сучасне розуміння категорій «рівень життя» і «якість життя» було також проаналізовано українським науковцем, кандидатом політичних наук Олександром Рябекою. Він визначає рівень життя як складну соціально-економічну категорію, що характеризує ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб людини. Цей показник, за його твердженням, виступає важливою основою для формування пріоритетів державної соціальної політики та стратегії регіонального розвитку.

Під поняттям «якість життя», на думку дослідника, розуміється не лише відповідність умов життя певним нормативам, а й суб'єктивне відчуття задоволеності життям, що охоплює цілий спектр потреб і цінностей. До таких індикаторів відносяться: житлові умови, безпека, стан довкілля, рівень охорони здоров'я, доступ до освіти, соціальні гарантії, якість дозвілля та можливості особистісної реалізації. Важливими залишаються і нематеріальні чинники — зокрема, відчуття стабільності, соціальної справедливості, впевненості в завтрашньому дні [49, с. 47].

Оцінювання якості життя населення передбачає використання системи відповідних індикаторів, що дозволяють здійснювати міжнародні порівняння, а також розробляти й упроваджувати ефективні соціально-економічні заходи, спрямовані на підвищення добробуту. При цьому важливо враховувати, що комплексна оцінка рівня життя не може ґрунтуватися лише на одному інтегральному показнику. Зокрема, Організація Об'єднаних Націй не підтримує ідею застосування єдиного узагальненого критерію для визначення життєвого рівня. Водночас із метою забезпечення міжнародної співмірності вона рекомендує використовувати індекс людського розвитку (ІЛР), до складу якого входять три ключові показники: очікувана тривалість життя, національний дохід на душу населення (з урахуванням паритету купівельної спроможності) та рівень освіти населення [49, с.47].

Перші кроки до створення уніфікованої системи показників були зроблені в 1960 році, коли робоча група ООН підготувала спеціальну доповідь щодо принципів визначення та вимірювання рівня і якості життя в глобальному вимірі. Це стало першою спробою систематизувати підходи до статистичного оцінювання соціально-економічного добробуту. Серед запропонованих інструментів — індекс заробітної плати, який обчислювався як відношення індексу номінальної заробітної плати до індексу споживчих цін, а також індекс вартості життя та індекс прожиткового мінімуму, які базувалися на цінових показниках базового споживчого кошика. Попри свою прикладну значущість, ці індекси не дозволяли сформувати повноцінну картину якості життя, оскільки охоплювали лише економічний аспект.

У 1978 році експертами ООН було розроблено розширену систему показників, яка включала дванадцять основних груп, що дозволяють комплексно оцінити умови життя населення:

1. Демографічні показники (народжуваність, смертність, середня тривалість життя, рівень захворюваності тощо);

2. Санітарно-гігієнічні умови життя;
3. Рівень і структура харчування населення;
4. Житлові умови та забезпеченість предметами довготривалого користування (зокрема, побутова техніка, транспортні засоби);
5. Освітній і культурний рівень;
6. Зайнятість і умови праці;
7. Рівень доходів і витрат населення;
8. Індекс вартості життя та рівень цін;
9. Доступність і наявність транспортної інфраструктури;
10. Можливості для дозвілля, фізичної активності та спорту;
11. Розвиненість системи соціального захисту;
12. Показники, що відображають рівень особистої свободи та прав людини [42, с. 98].

У контексті демографічної ситуації в Україні особливої актуальності набувають прогнози, зроблені Інститутом демографії та соціальних досліджень НАН України. За оцінками фахівців, до 2050 року чисельність населення України може скоротитися до 35 мільйонів осіб. Така динаміка зумовлена сукупністю чинників, серед яких вирішальне значення мають: тривалий збройний конфлікт, економічна нестабільність, зміни у типі демографічного відтворення (переважання смертності над народжуваністю), несприятливі міграційні процеси, а також екологічні загрози [70, с.185].

Таким чином констатуємо, що рівень життя населення є комплексною соціально-економічною категорією, яка відображає загальний добробут та якість життя громадян. Він залежить від численних факторів, включаючи економічну політику держави, рівень доходів, умови праці, доступ до освіти і медичних послуг, а також екологічні умови.

Т. Башинський, здобувач кафедри міжнародних економічних відносин Хмельницького національного університету, звертає увагу на те, що більшість

науковців, аналізуючи категорію «рівень життя населення», надають перевагу комплексному підходу. Згідно з ним, рівень життя розглядається як багатоскладове утворення, яке охоплює різноманітні аспекти соціального й економічного буття людини. Наприклад, Державна служба статистики України при оцінюванні регіонального людського розвитку використовує інтегральний підхід, який охоплює шість ключових компонентів: рівень відтворення населення, соціальний стан, комфортність життя, добробут, гідна праця та рівень освіти. Зазначені напрями оцінюються за допомогою набору кількісних і якісних індикаторів, що дозволяє формувати уніфіковану картину соціально-економічного розвитку регіонів.

У дослідженнях інших наукових шкіл і аналітичних центрів також простежується подібна логіка: категорія рівня життя не зводиться до одного-двох показників, а описується через широкий спектр характеристик, серед яких — умови проживання, безпека, екологічний стан, доступ до послуг, рівень зайнятості тощо. Така багатовимірність ускладнює уніфікацію методів вимірювання, проте водночас забезпечує глибше розуміння реального стану справ у суспільстві [5, с. 260].

Таким чином, можемо констатувати, що поняття «рівень життя населення» складним та багатогранним, що робить його об'єктом численних дискусій. Врахування економічних, соціальних, культурних та суб'єктивних аспектів є необхідним для створення повної картини рівня життя. Кожен з цих аспектів має свої обмеження та виклики, що потребують уважного аналізу та врахування у процесі оцінювання. Розуміння дискусійності цього поняття дозволяє більш точно і глибоко аналізувати добробут населення та розробляти ефективні соціально-економічні політики.

Розуміння поняття «рівень життя населення», яке ми будемо використовувати у даній магістерській роботі, базується на усвідомленні того, що це поняття включає в себе набір різноманітних аспектів, що визначають

якість та комфорт життя для громадян в певній країні або регіоні. Це не лише економічні показники, такі як доходи та рівень безробіття, але і соціальні умови, доступ до освіти, охорони здоров'я, житла, а також можливості для самореалізації та участі у культурному та суспільному житті, адже рівень життя населення означає більше, ніж лише матеріальне забезпечення. Це також відображення загального стану суспільства, його відношення до людей, ступеня визнання та захисту прав і свобод кожного громадянина. Важливо також враховувати рівень рівності у можливостях доступу до ресурсів та послуг, а також гарантувати відсутність дискримінації за будь-якими ознаками.

В умовах російсько-української війни, що триває з 2014 року, поняття «рівень життя» в Україні набуло нових відтінків. Якщо раніше основний акцент робився на економічних показниках, таких як доходи, зайнятість чи доступ до товарів і послуг, то війна висунула на передній план нематеріальні аспекти добробуту. Відчуття безпеки, психологічна стабільність та доступ до базових умов для виживання (укриття, електроенергія, опалення) стали ключовими складовими рівня життя. Наприклад, у прифронтових регіонах навіть наявність стабільного доходу не гарантує високого рівня життя, якщо населення постійно перебуває під загрозою обстрілів або не має доступу до базової інфраструктури.

Ця зміна у сприйнятті рівня життя підкреслює необхідність перегляду традиційних підходів до його оцінки. Наприклад, у мирний час такі показники, як кількість автомобілів на душу населення чи доступ до культурних заходів, могли бути важливими індикаторами добробуту. Однак у воєнний період пріоритетними стають фактори, пов'язані з виживанням і базовими потребами. Це свідчить про динамічність поняття рівня життя, яке адаптується до умов соціальних потрясінь. У контексті України війна також посилила значення соціальної солідарності: волонтерські ініціативи, підтримка внутрішньо переміщених осіб та взаємодопомога в громадах стали неформальними індикаторами рівня життя, які відображають здатність суспільства адаптуватися до кризових умов.

Отже, розуміння рівня життя населення має бути комплексним і враховувати всі аспекти життя людей, щоб забезпечити їм достойні умови для щасливого та задовільного існування.

1.2. Критерії оцінювання рівня життя населення

Поняття «рівень життя населення» викликає широку наукову дискусію через його багатогранність та багатоаспектність. Ця дискусія охоплює різні галузі науки, зокрема економіку, соціологію, психологію, географію та інші. Основні аспекти дискусії стосуються визначення «рівня життя», способів його вимірювання, факторів, які впливають на нього, та його взаємозв'язку з іншими соціально-економічними показниками.

Аналізуючи роботи вітчизняних та іноземних дослідників, доходимо до висновку, що у світовій практиці для характеристики рівня життя використовують такі показники:

1. Одним з найпоширеніших економічних індикаторів рівня життя є валовий внутрішній продукт (ВВП) на душу населення. Він відображає загальний обсяг вироблених товарів і послуг в країні за рік поділений на кількість населення. Високий ВВП на душу населення зазвичай свідчить про високий рівень економічного розвитку та добробуту громадян. Проте цей показник має свої обмеження. По-перше, ВВП не враховує нерівномірність розподілу доходів. Країна може мати високий ВВП на душу, але водночас значна частина населення може жити в бідності. По-друге, ВВП не враховує тіньову економіку та неоплачувану працю, таку як домашня робота та фріланс, про що буде йти мова у розділі 2. Ці фактори можуть значно впливати на реальний рівень життя населення, але залишаються поза межами традиційних економічних показників.

2. Індекс людського розвитку (ІЛР) є комплексним показником, який враховує три основні аспекти: тривалість життя, рівень освіти та рівень доходів. ІЛР складається з таких компонентів:

- очікувана тривалість життя: вказує на стан системи охорони здоров'я та загальне здоров'я населення;
- рівень освіти: вимірюється середньою кількістю років навчання дорослого населення та очікуваною кількістю років навчання дітей.
- валовий національний дохід на душу населення: коригований з урахуванням паритету купівельної спроможності.

3. Індекс бідності, яким вимірюється відсоток населення, що живе за межею бідності. Це значення показує, яка частина населення не може забезпечити собі мінімально необхідний рівень життя. Оцінювання рівня бідності включає аналіз доходів, доступу до основних товарів і послуг, житлових умов та забезпечення харчуванням.

На поняття «бідність» як соціально-економічне явище має вплив соціальна політика, що проводиться в країні. Дане поняття залежно від поставлених завдань може мати різний зміст на території однієї країни в різний час (наприклад, програми щодо обмеження бідності в Сполучених Штатах Америки у післявоєнний період та сьогодні), і в один час у різних країнах (існують певні складнощі щодо національних оцінок рівня бідності за єдиними стандартами на території ЄС). У різних країнах існують власні підходи до критеріїв, за якими органи соціального захисту можуть віднести конкретну особу або домогосподарство до категорії бідних. Так, у Сполучених Штатах Америки та Великій Британії для цього використовують шкали державних допомог, у Франції таким критерієм є мінімальна заробітна плата. У даних країнах людям, які претендують на отримання допомоги, потрібно довести, що їх доходи насправді є меншими за гарантовані державою [30, с.299].

4. Індекс якості життя, що враховує такі компоненти, як рівень здоров'я, освіта, охорона довкілля, безпека, стан житла та інфраструктури, а також доступ до культурних та розважальних заходів. Цей індекс дає можливість оцінити загальне задоволення населення своїм життям.

5. Індекс щастя, яким вимірюється суб'єктивне відчуття щастя та задоволення життям серед населення. Цей індекс враховує такі чинники, як економічна стабільність, соціальна підтримка, здоров'я, свобода вибору та відсутність корупції. Він відображає не тільки матеріальне, але й психологічне благополуччя людей. При цьому індекс щастя враховує суб'єктивне відчуття задоволення життям, яке може суттєво відрізнятися серед людей у залежності від їхніх культурних особливостей та особистих цінностей, адже те, що робить одну людину щасливою, може бути незначним для іншої. Суб'єктивність даного поняття ускладнює порівняння рівня життя між різними країнами та культурами.

6. Рівень безробіття є важливим економічним показником, який відображає частку працездатного населення, яке не може знайти роботу. Високий рівень безробіття може свідчити про економічні труднощі, недостатню кількість робочих місць та низьку якість працевлаштування.

7. Соціальна мобільність вимірює можливість громадян змінювати свій соціально-економічний статус упродовж життя. Висока соціальна мобільність свідчить про те, що люди мають рівні можливості для досягнення успіху незалежно від свого походження.

8. Екологічні показники, як-то рівень забруднення повітря та води, наявність зелених зон та доступ до чистої води, є важливими критеріями оцінювання рівня життя. Чисте довкілля сприяє здоров'ю та добробуту населення.

9. Соціальна стабільність та безпека є важливими показниками рівня життя населення, оскільки вони безпосередньо впливають на відчуття благополуччя, комфорт і перспективи розвитку суспільства.

Основними складовими соціальної стабільності та безпеки є:

- рівень злочинності (кількість злочинів на душу населення відображає загальну криміногенну ситуацію в країні або регіоні; розподіл злочинів за типами (насильницькі, майнові, економічні) дозволяє зрозуміти характер небезпеки; відсоток розкриття злочинів вказує на ефективність роботи правоохоронних органів);
- відчуття безпеки населенням (опитування громадської думки: дані соціологічних досліджень щодо того, наскільки безпечно люди почуваються у своєму місті чи районі; індекс сприйняття безпеки: комплексний показник, що базується на суб'єктивних оцінках громадян про рівень загроз у їхньому середовищі);
- політична стабільність, що включає відсутність конфліктів, протестів, стабільне функціонування державних інституцій; індекс сприйняття корупції (CPI), що показує рівень корупції в державних органах і суспільстві в цілому;
- економічна стабільність (стійке зниження рівня безробіття сприяє економічній стабільності; відсутність різких коливань доходів, стабільний ріст заробітних плат)
- соціальна нерівність (коефіцієнт Джині, який вимірюється нерівність у розподілі доходів. Висока нерівність може призводити до соціальної напруги; доступ до соціальних послуг: рівний доступ до освіти, медицини, соціального забезпечення);
- відносини між етнічними та соціальними групами (рівень толерантності: відсутність міжетнічних конфліктів, дискримінації за ознаками раси, релігії, статі тощо; інтеграція меншин: наявність політик та заходів, що сприяють інтеграції етнічних та соціальних меншин);
- реакція на надзвичайні ситуації (система цивільного захисту: ефективність системи реагування на природні та техногенні катастрофи;

готовність до надзвичайних ситуацій: рівень підготовленості населення та служб до надзвичайних ситуацій).

Таким чином, соціальна стабільність та безпека забезпечують середовище, в якому люди можуть жити без страху за своє життя та майно, планувати майбутнє, вкладати ресурси в особистий розвиток та розвиток своїх дітей. Високий рівень безпеки сприяє залученню інвестицій, розвитку бізнесу та підвищенню загального економічного добробуту. Зниження рівня злочинності та підвищення політичної стабільності покращують якість життя, зменшують соціальну напругу та сприяють гармонійному розвитку суспільства.

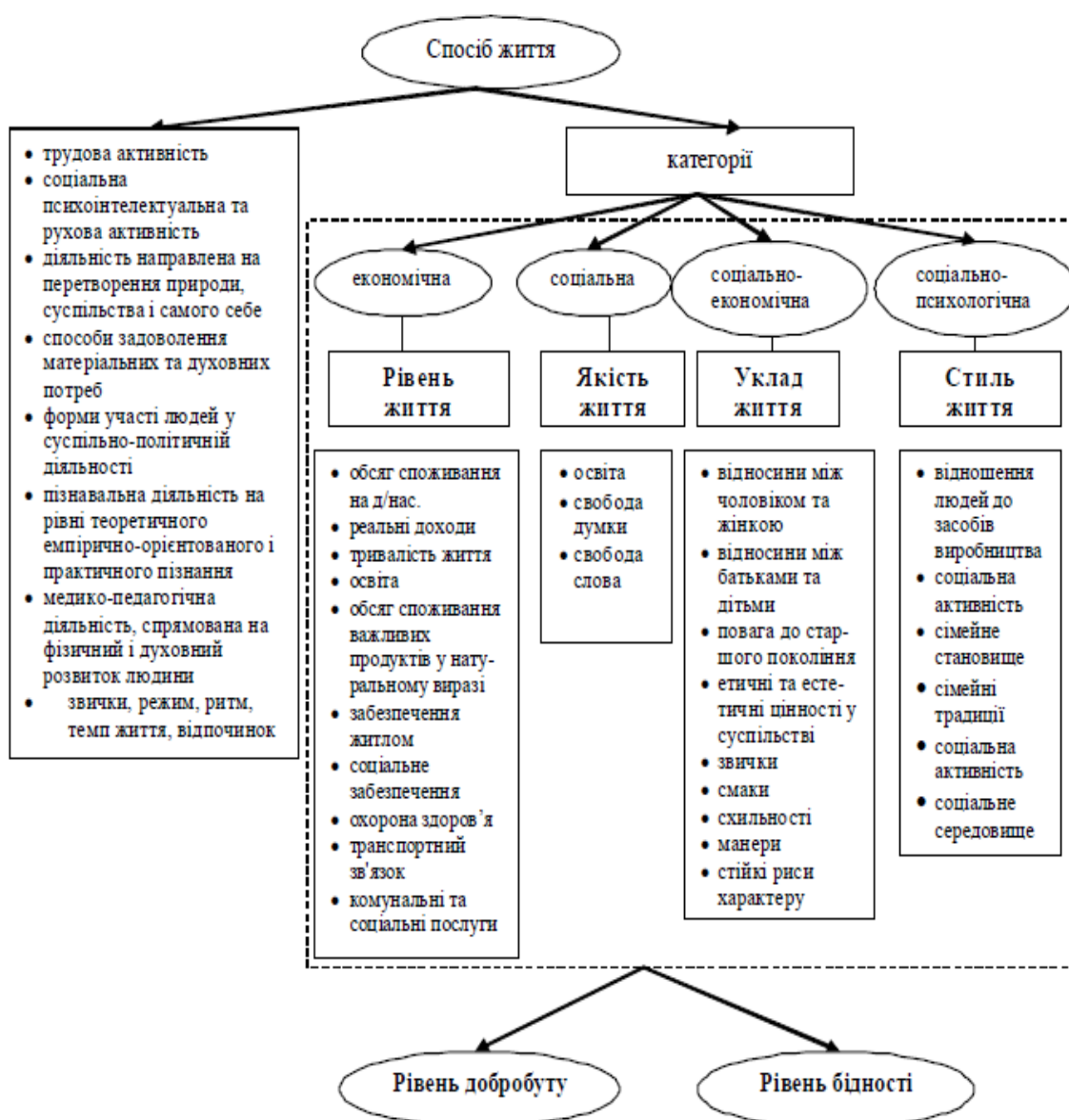
При цьому необхідно зазначити, що в різних культурах та суспільствах існують власні уявлення про те, що означає «гарне життя». Наприклад, у західних країнах акцент робиться на індивідуальних досягненнях та матеріальному добробуті, тоді як у багатьох східних культурах більше значення надається гармонії у відносинах та суспільстві. Це робить складним створення універсальних критеріїв для оцінки рівня життя, оскільки те, що є важливим для однієї культури, може бути менш важливим для іншої.

Рівень життя є динамічним поняттям, яке змінюється з плином часу. З розвитком технологій, зміною екологічних умов та соціальних норм змінюються і критерії, за якими оцінюється рівень життя. Те, що вважалося високим рівнем життя сто років тому, може бути зовсім неприйнятним за сучасними стандартами. Наприклад, доступ до інтернету сьогодні є важливим критерієм рівня життя, тоді як раніше це не мало значення.

На критерії оцінювання рівня життя населення також впливають політичні та ідеологічні погляди. Різні політичні режими можуть надавати пріоритет різним аспектам добробуту. Наприклад, соціалістичні країни можуть більше зосереджуватися на рівності та доступі до базових послуг, тоді як капіталістичні країни можуть акцентувати на економічному зростанні та індивідуальних свободах. Ці відмінності можуть призводити до різних методологій оцінки та інтерпретації даних.

Таким чином, констатуємо, що рівень життя населення є сукупною характеристикою, до складу якої входять усі характерні форми та прояви життєдіяльності людей, що якнайповніше визначають найбільш характерні особливості існуючої моделі суспільного розвитку. Продемонструвати взаємозв'язок способу життя з рівнем життя у контексті системи соціально-економічних відносин, на думку В. Івашків, можна таким чином (рис. 1.1) [30, с.299]:

Рисунок 1.1 Взаємозв'язок способу життя з рівнем життя у контексті системи соціально-економічних відносин

Для виміру рівня життя, за переконанням В. Івашків, потрібно використовувати інтегральні, натуральні та вартісні індикатори (рисунк 1.2.) [30, с.300].

Рисунок 1.2 Індикатори рівня життя

На думку Т. Башинського багатогранністю поняття рівня життя населення створюються додаткові труднощі під час розробки деталізованої класифікації факторів впливу на рівень життя населення. Окрім того, з плином часу можлива поява нових визначальних чинників або зміна значення чинників у сукупному ефекті.

Кандидатка економічних наук, доцентка кафедри економіки та соціальних дисциплін Академії Державної пенітенціарної служби (м. Чернігів) К. Сіренко зауважує, що «для оцінки соціальних індикаторів рівня життя населення, як основи соціальної безпеки громадян, варто їх класифікувати та систематизувати, встановивши об'єкт впливу та значимість. З точки зору рівня життя населення, об'єктом дослідження може виступати як окрема людина чи домогосподарство, так і все населення в цілому. Проте наприкінці ХХ ст. була сформульована теорія добробуту, відповідно по положень якої вся діяльність держави була спрямована на підвищення добробуту конкретного індивіда, який

в неоінституційній школі розглядався більш широко, а до його складу, окрім матеріальних благ, були включені умови життя (умови праці, взаємовідносини, вільний час). Також сучасними провідними науковцями останнім часом все більша увага приділяється суб'єктивному сприйняттю якості життя, тобто враховується думка людей, їх задоволеність життям» [56, с.92-93].

Авторка дослідження виокремлює чотири групи соціальних індикаторів рівня життя населення, якими характеризується соціальна безпека населення України.

До першої групи, якою характеризується рівень життя населення, входять індикатори:

- рівень прожиткового мінімуму;
- мінімальна заробітна плата;
- індекс споживчих цін (інфляції);
- грошові доходи на одного жителя;
- співвідношення доходів та витрат;
- частка населення з доходами, що є нижчими за прожитковий мінімум;
- купівельна спроможність;
- співвідношення доходів найбагатших та найбідніших людей країни.

До другої групи, якою характеризується соціальна забезпеченість, входять такі індикатори:

- забезпеченість житлом на одного жителя;
- забезпеченість лікарями та лікарняними ліжками на одного жителя;
- роздрібний товарообмін та платні послуги на одного жителя;
- рівень злочинності.

До третьої групи, якою характеризується демографічна ситуація, належать індикатори:

- природний приріст населення;
- коефіцієнти народжуваності та смертності;

- середня тривалість життя;
- коефіцієнт дитячої смертності;
- міграційне сальдо.

Четвертою групою індикаторів характеризується стан трудових ресурсів і до її складу належать:

- рівень зайнятості населення;
- рівень безробіття;
- трудова міграція громадян [56, с.93].

Використання даної методики дає можливість врахувати статистичні дані, якими характеризується соціальна безпека на рівні країни, та суб'єктивні оцінки окремих людей. Завдяки системі індикаторів, яка базується на даній методиці, можна визначити рівень життя населення в широкому значенні даного терміну – з точки зору рівня людського розвитку, стану здоров'я, безпеки та рівня задоволеності життям. А також у вузькому значенні, з точки зору фінансового забезпечення населення, рівня споживання та задоволеності потреб. Задля визначення напрямків соціальної безпеки необхідно враховувати як можливості навколишнього середовища людини (покращення умов життя, зростання доходів, можливості освіти), так і внутрішні можливості людини (саморозвиток, прагнення до використання перспективи соціального та економічного зростання) [56, с.93].

Таким чином, констатуємо, що головними факторами, що впливають на рівень життя населення є:

1. Економічний розвиток – рівень економічного розвитку країни або регіону суттєво впливає на рівень життя населення через створення робочих місць, зростання доходів, інвестиції у соціальну інфраструктуру тощо.
2. Матеріальний достаток – доходи населення, рівень зайнятості, доступність соціальних послуг (освіта, охорона здоров'я, житло), ціни на споживчі товари і послуги.

3. Соціальна інфраструктура – якість освіти, доступність медичного обслуговування, розвиненість культурних та спортивних закладів, інфраструктура для дозвілля та відпочинку.

4. Соціальні стандарти – рівень життя визначається соціальними стандартами суспільства, такими як доступ до освіти, охорони здоров'я, житла, право на працю та інші соціальні права.

Крім того, варто враховувати, що війна кардинально змінила пріоритети в оцінці рівня життя населення України. Якщо в мирний період такі економічні показники, як середня заробітна плата чи купівельна спроможність, були ключовими для визначення добробуту, то в умовах війни на перший план вийшли індикатори, пов'язані з безпекою та базовими потребами. Наприклад, доступ до укриттів, стабільність електропостачання чи наявність питної води стали вирішальними факторами для оцінки рівня життя в прифронтових регіонах. Це свідчить про те, що в кризових умовах ієрархія потреб населення зміщується до базового рівня піраміди Маслоу, де фізична безпека та виживання домінують над іншими аспектами.

Також війна підкреслила важливість суб'єктивних показників, таких як відчуття безпеки та психологічний комфорт. Наприклад, навіть за наявності стабільного доходу населення в зонах активних бойових дій може оцінювати свій рівень життя як низький через постійний стрес і загрозу життю. Це створює потребу в розробці нових методик оцінки рівня життя, які враховували б не лише матеріальні, але й психоемоційні аспекти. У майбутньому такі методики можуть включати опитування населення щодо їхнього сприйняття стабільності та безпеки, що дозволить отримати більш повну картину добробуту в умовах війни.

Враховуючи те, що абсолютно з-поміж усіх факторів рівня життя фігурують матеріальний достаток та доступність соціальних послуг, саме динаміка рівня доходів населення України у 2014-2023 рр. та доступ до системи освіти та охорони здоров'я стали предметом емпіричного дослідження у розділах 2 та 3.

1.3. Вплив збройних конфліктів на рівень життя населення

Вплив збройних конфліктів на рівень життя населення є серйозною проблемою, яка потребує комплексного підходу та спільних зусиль усіх зацікавлених сторін, адже збройні конфлікти є серйозним викликом для будь-якого суспільства у всьому світі. Вони негативно впливають на всі аспекти життя населення, включаючи безпеку, економічний розвиток, доступ до освіти та медичних послуг, а також соціальну стабільність.

З-поміж основних аспектів впливу збройних конфліктів на рівень життя населення можна виокремити:

1. Загроза безпеці та життю населення, адже воєнні дії, бойові дії та терористичні акти можуть призвести до масових жертв серед цивільного населення, руйнації інфраструктури та переселення населення. Це створює атмосферу страху та невизначеності, яка суттєво погіршує рівень та якість життя людей.

2. Збройні конфлікти часто супроводжуються руйнуванням інфраструктури, знищенням підприємств та зменшенням обсягів виробництва. Це призводить до зростання безробіття, зменшення доступу до продовольства та основних життєвих потреб. Багато людей втрачають свої джерела доходу, що призводить до збільшення бідності та зниження рівня життя.

3. Війна може призвести до зростання витрат на військові цілі та оборону, що може позначитися на бюджеті країни. Великі витрати на армію, озброєння та утримання військового персоналу можуть призвести до збільшення державного боргу та зниження видатків на інші сфери економіки, як-то освіта, охорона здоров'я, соціальний захист та інфраструктура.

4. Військові конфлікти створюють невизначеність та ризик для бізнесу, що може призвести до зменшення інвестицій та припинення діяльності підприємств. Крім того, економічні санкції та обмеження, які можуть бути введені у зв'язку з війною, також можуть негативно впливати на бізнес-середовище.

5. Збройні конфлікти часто призводять до обмеження доступу до освіти та медичних послуг. Школи та лікарні можуть бути зруйновані або закриті через безпекові обмеження або відсутність фінансування. Це обмежує можливості людей отримати освіту та доступ до необхідних медичних послуг, що має далекосяжні наслідки для їх розвитку та здоров'я.

Важливо зазначити, що економічні наслідки війни можуть бути довгостроковими. Після завершення конфлікту країна може зіштовхнутися з необхідністю відновлення інфраструктури, розвитку економіки та соціальної стабільності, що може займати багато часу та зусиль.

Отже, збройні конфлікти мають серйозний вплив на економіку країн через зниження виробництва, зростання витрат на оборону, зменшення інвестицій та зростання ризику для бізнесу. Розуміння цього впливу є важливим для розробки ефективних стратегій відновлення та розвитку економіки в умовах воєнного конфлікту.

Вплив сучасних збройних конфліктів на рівень життя населення з-поміж інших дослідників аналізує керівник аналітичної групи «Da Vinci AG» А. Баронін, який зазначає, що «британським професором Полом Кольєром було доведено, що орієнтовна вартість війни складає 2,2% ВВП щорічно у зв'язку з ефектом скорочення економічного зростання. І якщо тривалість громадянських воєн в середньому складає сім років, наприкінці конфлікту економіка країни перебуватиме на 15% нижче за довоєнні показники (таблиця 1.1) [4].

На показник ВВП впливають наслідки збройного конфлікту: руйнування потужностей виробництва, інфраструктури, транспорту, втрата здатності до використання сільськогосподарських угідь унаслідок мінування, обстрілів, забруднення. Окрім того, міграція робочої сили з території країни та по території країни, фізичні втрати серед цивільного населення опосередковано впливають на динаміку даного показника.

Таблиця 1.1. Зміна ВВП на душу населення в окремих збройних конфліктах від початку до кінця збройного протистояння

Країна, роки конфлікту	ВВП на душу населення, перед (дол. США)	ВВП на душу населення, після (дол. США)	Сукупна зміна, %	Середня зміна за рік, %
Руанда, 1990-1994	367	230	-37,32	-9,33
Бурунді, 1993-2005	184	144	-21,73	-1,8
Демократична республіка Конго, 1997-1999	212	64	-69,81	-34,9
Гвінея-Бісау, 1998-1999	388	311	-19,84	-9,9
Сьєра-Леоне, 1991-2002	214	150	-29,91	-2,7
Малі, 2012	739	715	-3,24	-3,2
Лівія, 2011	13400	6650	-50,37	-50,3
Сербія, 1999	2441	870	-64,35	-64,3
Таджикистан, 1992-1993	503	154	-69,38	-34,6
Алжир, 1991-2002	2359	1743	-26,11	-2,37
Чад, 2005-2010	586	736	+15,59	+3,12
Ірак, 2003	691	637	-7,8	-7,8
Ємен, 1994	348	346	-0,57	-0,5
Грузія, 2008	2900	2446	-15,65	-15,6
Україна, 2014-2015	4030	2115	-47,5	-23,7

Джерело: [4].

Навіть у разі внутрішньої міграції трудових ресурсів із зони конфлікту з подальшим працевлаштуванням на новому місці, негативний вплив на ВВП зберігається у зв'язку з зупинкою/руйнацією або втратою контролю над підприємствами в зоні конфлікту. Тобто, завдяки внутрішній міграції в умовах конфлікту може збільшитися рівень зайнятості в окремих регіонах, але її негативний вплив на національну економіку буде зберігатися внаслідок скорочення робочих місць у межах держави у зв'язку з жертвами або еміграцією» [4].

Аналіз більшості збройних конфліктів у 1990-2016 рр. засвідчує зниження рівня ВВП на душу населення після закінчення конфлікту. Динаміка зниження даного показника коливається від 0,5 до 64,35%.

Якщо виокремити конфлікти, які тривали більше 5 років (Алжир, Бурунді, Сьєра-Леоне), то щорічне зниження показника ВВП буде складати 1,8-2,7%, що є близьким до висновку П. Кольєра. У зв'язку з цим А. Баронін припускає, що внаслідок значної тривалості військового конфлікту економіка країни здатна адаптуватися та компенсувати втрати, що є характерними для конфліктів тривалістю до 2 років [4].

Унаслідок аналізу п'яти додаткових макроекономічних показників в окремих країнах, в яких відбувалися збройні конфлікти, були виявлені подібні тенденції. На даному фоні вирізняється воєнний конфлікт в Чаді. На думку А. Бароніна, це було зумовлено тим, що після битви за Нджамену у 2008 р. даний збройний конфлікт став позиційним без використання авіації та важкої техніки. Локалізація збройних зіткнень у районі чадсько-суданського кордону дала можливість економіці Чаду адаптуватися й продемонструвати зростання [4].

Вплив збройних конфліктів є відчутним щодо курсу національної валюти в усіх наведених випадках, окрім Чаду. У переважній більшості країн знецінення національної валюти було значним. Так, найвищі показники девальвації національної валюти під час першого року конфлікту були у Ємені (70%), Бурунді (77,6%), Руанді (76,9%), Сербії (83,7%), Алжирі (92,3%), Сьєра-Леоне (92,8%). Найнижчі показники були в Малі (7,6%), Грузії (10,8%), Лівії (11,9%), Демократичній республіці Конго (13,2%). Україною у 2014 році було продемонстровано девальвацію на рівні 63,4%.

Ефект девальвації національної валюти від воєнного конфлікту зумовлений рядом причин: руйнація інфраструктури, скорочення обсягів експорту, прямі іноземні інвестиції, відтік капіталу, включаючи банківський, що призводить до дефіциту на ринку валюти, а у випадку міждержавного конфлікту – торгові блокади чи розрив торговельно-економічних зв'язків.

Отже, девальвація національної валюти є одним з наслідків збройного конфлікту незалежно від наявності ефекту для інших макроекономічних показників. При цьому, в переважній більшості випадків, девальвація

обмежується проміжком від одного до трьох років після закінчення конфлікту [4].

Війни та збройні конфлікти також приводять до гуманітарних криз. Якщо не враховувати російсько-українську війну, яка триває і остаточні наслідки якої будуть оцінені пізніше, однією з найбільших у сучасній історії Європи стала гуманітарна криза на Балканах у результаті югославських воєн 1991-2001 рр. Мільйони людей були змушені покинути свої домівки, шукаючи притулок у сусідніх країнах або в інших частинах світу. Так, д.і.н., професор кафедри міжнародних організацій та зовнішньої політики (2004-2013) Ужгородського національного університету М. П. Матьовка стверджує, що Боснійської війни станом на січень 1995 року за межі країни виїхало майже 1 млн жителів [33, с.177-178]. Міжнародні організації, такі як ООН, Червоний Хрест та інші, надавали гуманітарну допомогу, але масштаби кризи були настільки великими, що забезпечити всі потреби було вкрай складно.

Довгострокові наслідки югославських воєн відчуються і до сьогодні. Незважаючи на певні успіхи у відбудові, рівень життя в багатьох колишніх республіках Югославії залишається нижчим, ніж до війни. Економічний розвиток гальмується через спадщину конфлікту, включаючи політичну нестабільність, слабку інституційну спроможність та етнічні конфлікти.

У 1996 році правозахисниця Граса Машел дійшла висновку, що у другій половині XX століття війни зазнали суттєвих трансформацій, унаслідок яких цивільне населення стало основною мішенню збройних нападів. Основні аспекти цих змін включають:

1. Зростання кількості внутрішньодержавних конфліктів на противагу міждержавним війнам;
2. Активну участь у бойових діях недержавних збройних формувань і різноманітних бойових груп, які вчиняють тяжкі злочини та систематично тероризують цивільних осіб;
3. Тривалість конфліктів, що затягуються на десятиліття (наприклад, в Афганістані, Індії, Уганді, Шрі-Ланці, а також у протистоянні між Ізраїлем і

Палестиною), через що цілі покоління зростають у таборах біженців або в зонах активних бойових дій;

4. Поширення воєнних конфліктів у регіонах із низьким рівнем економічного розвитку та слабкою інфраструктурою, що обмежує доступ населення до якісної освіти й медичних послуг;

5. Збагачення воєнних і політичних еліт коштом конфліктів через контроль над ресурсами та владою, що посилює бідність і насильство щодо місцевих громад;

6. Стрімке зростання кількості біженців і внутрішньо переміщених осіб, що спонукає розвинені країни включати це питання до пріоритетів міжнародної політики;

7. Поширення гендерно зумовленого насильства та сексуальної експлуатації в зонах конфліктів, а також довготривалу загрозу від нездетонованих боєприпасів і мін, що зберігається навіть через десятиліття після припинення бойових дій. [12].

Загалом вплив збройних конфліктів на рівень життя населення є значним і має багато аспектів. З-поміж них:

1. Економічні наслідки: Збройні конфлікти спричиняють спад економічної активності через руйнування інфраструктури, зупинку виробництва й торгівлі, а також зростання витрат на військові потреби. Це призводить до підвищення рівня безробіття, інфляції та зниження доходів населення.

2. Соціальні наслідки: Війни руйнують соціальні зв'язки, викликають масові переселення, втрату рідних і розпад сімей. У результаті зростає кількість бездомних осіб і рівень злочинності.

3. Гуманітарні наслідки: Воєнні дії часто призводять до гуманітарних криз, зокрема голоду, поширення хвороб і бідності через обмежений доступ до їжі, питної води та медичних послуг, що особливо впливає на вразливі групи населення, такі як діти, жінки й люди похилого віку.

4. Психологічні наслідки: Війна спричиняє психологічні травми як у учасників бойових дій, так і в цивільного населення, що можуть проявлятися

навіть після завершення конфлікту. Посттравматичний стресовий розлад і депресія є поширеними серед тих, хто пережив війну.

5. Політичні наслідки: Збройні конфлікти можуть спричинити зміни в політичному устрої країни, зокрема зміну влади, перегляд міжнародних відносин і вплив на глобальний імідж держави.

6. Обмеження доступу до освіти та охорони здоров'я: Війни порушують функціонування освітньої та медичної систем. Зруйновані школи, перевантажені або закриті медичні заклади призводять до погіршення якості освіти й медичного обслуговування.

7. Екологічні наслідки: Воєнні дії спричиняють забруднення довкілля через викиди токсичних речовин, вибухи та знищення природних ресурсів, що має довгострокові наслідки для здоров'я й безпеки населення.

8. Порушення прав людини: Під час конфліктів часто відбуваються порушення прав людини, зокрема насильство, катування та примусові переміщення, що призводить до появи біженців і внутрішньо переміщених осіб, які потребують захисту й гуманітарної підтримки.

9. Втрата культурної спадщини: Війни спричиняють руйнування історичних і культурних пам'яток, що є частиною національної ідентичності, завдаючи шкоди культурній самосвідомості народу.

10. Наслідки для майбутніх поколінь: Збройні конфлікти створюють довгострокові виклики для майбутніх поколінь, зокрема втрату людського капіталу, уповільнення економічного розвитку та підвищення ймовірності нових конфліктів.

Таким чином, можемо констатувати, що вплив воєн та збройних конфліктів на рівень життя населення є складним та багатограним і має значну кількість аспектів, які потребують уваги як з боку уряду, так і з боку міжнародної спільноти для забезпечення допомоги та відновлення після війни. Загалом, цей процес складним і залежить від багатьох факторів, таких як тривалість конфлікту, масштаб втрат та зусилля для відновлення після війни.

Висновки до розділу 1

Таким чином, у першому розділі нам вдалося з'ясувати, що рівень життя населення є комплексною соціально-економічною категорією, яка характеризує ступінь задоволення матеріальних, культурних і соціальних потреб людини. Визначення рівня життя включає різні аспекти, такі як доходи, умови праці, доступ до охорони здоров'я, освіти та соціальних послуг.

Розуміння поняття «рівень життя населення», яке ми будемо використовувати у даній магістерській роботі, базується на усвідомленні того, що це поняття містить набір різноманітних аспектів, що визначають якість та комфорт життя для громадян в певній країні або регіоні. Це не лише економічні показники, такі як доходи та рівень безробіття, але і соціальні умови, доступ до освіти, охорони здоров'я, житла, а також можливості для самореалізації та участі у культурному та суспільному житті, адже рівень життя населення означає більше, ніж лише матеріальне забезпечення. Це також відображення загального стану суспільства, його відношення до людей, ступеня визнання та захисту прав і свобод кожного громадянина. Важливо також враховувати рівень рівності у можливостях доступу до ресурсів та послуг, а також гарантувати відсутність дискримінації за будь-якими ознаками.

Для оцінки рівня життя використовуються різноманітні показники, серед яких основними є середній дохід на душу населення, рівень зайнятості, тривалість життя, якість житла, доступність і якість медичних та освітніх послуг. Ці показники дозволяють комплексно оцінити соціально-економічний стан населення.

На рівень життя населення впливають різні фактори, серед яких економічні (зростання ВВП, інфляція, рівень безробіття), соціальні (демографічна структура, рівень освіти, соціальні нерівності) та політичні (державна політика, соціальні програми). Важливо враховувати взаємодію цих факторів для формування повної картини.

Вплив збройних конфліктів на рівень життя населення є серйозною проблемою, яка потребує комплексного підходу та спільних зусиль усіх зацікавлених сторін, адже збройні конфлікти є серйозним викликом для будь-якого суспільства у всьому світі. Вони негативно впливають на всі аспекти життя населення, включаючи безпеку, економічний розвиток, доступ до освіти та медичних послуг, а також соціальну стабільність.

РОЗДІЛ II. ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

2.1. Ринок праці в Україні в умовах війни та напрями його розвитку в післявоєнний період

Протягом тривалого часу рівень життя населення України не демонстрував стабільного зростання: після 2008 року позитивні зміни, якщо й відбувалися, тривали не довше двох-трьох років поспіль, що не свідчило про стійкі позитивні тенденції. Загалом період 2014–2023 років можна охарактеризувати як час невизначеності щодо оцінювання рівня життя. Основною проблемою було те, що значна частина українців після сплати обов’язкових платежів не мала достатньо коштів для витрат на освіту, охорону здоров’я чи відпочинок [75, с. 7].

На тлі системної кризи загострилися економічні та соціальні проблеми, а з 2014 року ситуація ускладнилася війною на Донбасі та анексією Криму. Військові дії посилили кризові явища в економіці, що суттєво позначилося на добробуті населення. Девальвація національної валюти спричинила різке зростання цін на споживчому ринку, а через брак коштів на субсидії відбулося багатократне підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги. Подвійний тиск – одночасне скорочення доходів і зростання цін, зокрема на ЖКГ, – значно обмежив споживчі можливості населення [75, с. 7]. У 2015-2016 р. спостерігалася помірна стабілізація економіки, частково завдяки відновленню експорту та покращенню внутрішнього споживання. Однак, проблеми з корупцією та неефективним управлінням лишалися серйозними перешкодами для повноцінного економічного відновлення.

У 2018-2019 рр. економіка почала демонструвати слабкий, але стабільний ріст, який був підтриманий міжнародною допомогою та реформами в економіці

та фінансовому секторі. Зростання ВВП було частково підтримано підвищенням цін на основні експортні товари, такі як зерно та сталеві вироби.

Глобальна пандемія COVID-19 в 2020 році призвела до зменшення економічної активності в Україні. Необхідність введення карантину та обмежень мала негативний вплив на роботу бізнесу та споживчу активність. З 2021 року було помітно певне покращення економічної ситуації завдяки відновленню експорту та покращенню внутрішнього споживання, а також введенню реформ у сфері банківської системи та зменшенню корупції.

Активна фаза війни розпочалася в період зростання показників рівня життя, проте ці позитивні зміни не мали стійкого характеру. У 2022 році через повномасштабне вторгнення Російської Федерації відбулося значне зниження доходів населення та зростання масштабів бідності. ВВП скоротився на третину, а реальні доходи населення впали більш ніж на 30% [75, с. 11].

Аналізуючи дані Світового банку та Міжнародного валютного фонду щодо номінального валового внутрішнього продукту України у 2014-2023 рр. (таблиця 2.1.) можемо стверджувати, що перший етап російсько-українсько війни фактично не вплинув на номінальний ВВП України, який у 2015-2018 рр. продовжував зростати в межах 19-26%. У 2019 р. зростання сповільнилося до 11,7%, а у 2020 р. склало лише 5,5%. У 2021 р. зростання номінального ВВП склало вже 30,2%, але у 2022 р. з початком повномасштабного вторгнення й окупацією частини території України вперше за період 2014-2023 рр. показник номінального ВВП був від'ємним (-4,9%). Однак уже у 2023 р. економіка України адаптувалася до умов воєнного стану і номінальний валовий внутрішній продукт знову почав зростати. Причому зростання склало 25,9%, що стало другим найвищим показником за вказаний період (вищий показник зростання номінального ВВП був лише у 2015 р. – 26,3%).

Таблиця 2.1. Номінальний валовий внутрішній продукт України у 2014-2022 рр.

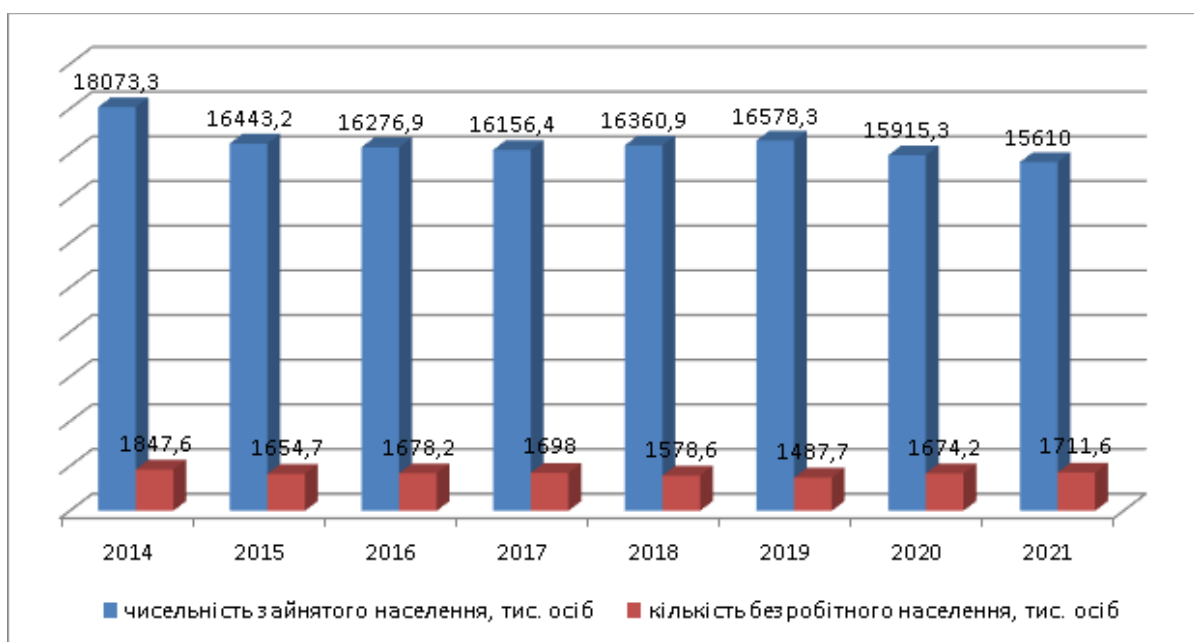
<i>Рік</i>	<i>Млн грн.</i>	<i>Динаміка, млн грн.</i>	<i>Динаміка, %</i>
2014	1566728	111797	7.7%
2015	1979458	412730	26.3%
2016	2383182	403724	20.4%
2017	2982920	599738	25.2%
2018	3558706	575786	19.3%
2019	3974564	415858	11.7%
2020	4194102	219538	5.5%
2021	5459574	1265472	30.2%
2022	5191028	-268546	-4.9%
2023	6537825	1346797	25.9%

Унаслідок активних бойових дій в Україні зросли ризики та невизначеність, що спричинило перешкоди для вільного руху факторів виробництва, зокрема робочої сили, а також призвело до руйнування інститутів ринку праці та порушення їхньої ефективної діяльності. Зростання безробіття, поширення бідності, гендерна нерівність, соціальна ізоляція та дискримінація на робочому місці, особливо щодо молоді, стали ключовими негативними соціальними наслідками війни [58, с. 81].

Доктор економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Запорізького національного університету, заслужений економіст України Д. Крилов зазначає, що основними індикаторами стану ринку праці є чисельність зайнятого населення та рівень безробіття (рис. 2.1). За період 2014–2021 років чисельність зайнятого населення скоротилася майже на 16%. Незначне покращення спостерігалось у 2018–2019 роках, однак криза, спричинена пандемією COVID-19, та жорсткі карантинні обмеження, що призвели до економічного спаду, стали дестабілізуючими чинниками. У результаті у 2021 році чисельність зайнятого населення в Україні зменшилася на

6,5% порівняно з 2019 роком. Скорочення зайнятості торкнулося всіх вікових груп, але найбільше – економічно активного населення, зокрема молодших вікових категорій. Багато дослідників також указують, що пандемія COVID-19 непропорційно вплинула на зайнятість чоловіків і жінок, що посилює гендерну нерівність [32].

Рисунок 2.1. Динаміка кількості зайнятих та безробітних в Україні у 2015-2021 рр.

У період з 2015 по 2021 роки в Україні спостерігалось зростання рівня безробіття на 4%, що значною мірою було спричинено бойовими діями на сході країни. Це призвело до масового переміщення населення в безпечніші регіони України або за кордон. Крім того, у 2021 році порівняно з 2019 роком чисельність безробітних зросла на 13%, головним чином через вплив пандемії COVID-19 [32].

У 2022 році найвиразнішою зміною на ринку праці України стало значне скорочення зайнятості, зумовлене зниженням ділової активності, припиненням роботи багатьох підприємств, а також зменшенням чисельності працівників на підприємствах, що продовжували функціонувати, через економічні причини. Найбільший вплив на скорочення зайнятості мали зменшення обсягів виробництва, порушення виробничих ланцюгів і руйнування підприємств у регіонах активних бойових дій.

За підсумками 2022 року кількість небюджетних підприємств в Україні скоротилася на 21,3%, а чисельність їхніх працівників зменшилася на 15%, досягнувши 6,65 млн осіб у IV кварталі. Кількість найманих працівників у фізичних осіб – підприємців скоротилася на 28%, склавши 604 тис. осіб у IV кварталі 2022 року [61, с. 10].

Унаслідок цих змін у 2022 році значна кількість фахівців перейшла на дистанційну роботу. На початку 2024 року темпи зростання цього процесу сповільнилися, але українці продовжують активно переходити на фриланс (рис. 2.2). Водночас кількість замовників зросла: у 2022 році – на 12%, у 2023 році – на 14%, що пояснюється підвищеним попитом на ІТ-послуги [22]. Рисунок 2.2.

Кількість фрилансерів у 2022-2023 рр.

Війна спричинила значні втрати кваліфікованої робочої сили через міграцію працездатного населення до сусідніх країн, а також загибель фахівців, зокрема журналістів, юристів, учителів, медиків, інженерів та ІТ-спеціалістів. Крім того, навіть після завершення активної фази війни кількість жертв, ймовірно, зростатиме через велику кількість вибухонебезпечних предметів і протипіхотних мін, залишених окупантами. За даними ООН, у 2021 році понад 2 млн осіб на сході України по обидва боки лінії розмежування зазнавали загрози

від вибухонебезпечних предметів і мін. Наприкінці 2022 року Україна посідала п'яте місце у світі за кількістю жертв серед цивільного населення від протипіхотних мін, а до 2024 року стала найбільш замінованою країною у світі [58, с. 84].

Смерть працездатних осіб і масова міграція за кордон призвели до скорочення пропозиції кваліфікованої робочої сили. Водночас зросла кількість людей з обмеженими можливостями, чия працездатність і спектр доступних робіт значно відрізняються від довоєнного періоду. Воєнні дії спричинили відтермінування шлюбів і народження дітей, що підвищило пропозицію жіночої робочої сили на ринку праці. Втрата годувальників або їхня служба в Збройних силах України змусила жінок брати на себе більше обов'язків для забезпечення базових потреб сімей. Поширення бідності та обмеження доступу до освіти, зокрема вищої, також призвели до зростання дитячої праці [58, с. 84].

Війна радикально змінила принципи функціонування ринку праці, перевівши його в стан підвищеної невизначеності та небезпеки. Скорочення ринкових можливостей спричинило втрату робочих місць і зниження заробітної плати. За даними опитування Європейської Бізнес Асоціації (ЄБА) у березні 2022 року, 43% компаній мали фінансові резерви на кілька місяців, 28% — на пів року, 17% — на рік або більше, а 6% повідомили про вичерпання резервів. Унаслідок цього компанії з початку війни вдавалися до оптимізації витрат, скорочення персоналу, призупинення трудових договорів, надання відпусток власним коштом і зниження заробітної плати. Згідно з опитуванням кадрового порталу grc.ua, 52% респондентів постраждали від скорочення ділової активності та безробіття, повідомляючи про виплату мінімальної зарплати або її скорочення на 30% і більше [58, с. 85].

Релокація та вимушена міграція змінили структуру ринку праці, пропозицію робочої сили та насиченість фахівцями в різних регіонах. У регіонах, найбільш постраждалих від російської агресії, кількість робочих місць зменшилася, що посилює конкуренцію. Релокація підприємств у безпечні регіони України, а також внутрішня й зовнішня міграція фахівців призвели до

того, що в лютому–березні 2022 року в західних областях пропозиція робочих місць була майже втричі нижчою за показники січня 2022 року через зростання кількості шукачів [58, с. 86].

Масове переміщення населення із зон бойових дій до західних регіонів України та за кордон спричинило гострий дефіцит кадрів у ключових секторах, зокрема у фармацевтичній, медичній, транспортній галузях і продуктовому ритейлі, особливо в регіонах активних бойових дій. Дослідження кадрових порталів засвідчили, що в лютому–березні 2022 року кількість незайнятих працівників значно зросла порівняно з довоєнним періодом. Особливо критичним став дефіцит медичних працівників, які й до повномасштабного вторгнення були вкрай затребуваними, через їхній масовий виїзд за кордон [58, с. 86–87]. Як наслідок, багато аптек залишалися зачиненими через брак персоналу, а деякі аптечні мережі змушені були залучати студентів медичних вишів. Специфікою роботи аптек під час війни стало те, що працівники часто шукали житло поблизу робочих місць, щоб мінімізувати ризики під час переміщення.

У квітні 2022 року трудова активність почала поступово відновлюватися, а зниження кількості вакансій припинилося. На 100-й день війни близько 50% великих підприємств – членів Європейської Бізнес Асоціації – відновили свою діяльність, тоді як інші працювали частково або з обмеженнями. Бізнес оптимізував свою діяльність: частина працівників перейшла на віддалену роботу, інші перебували у відпустках без збереження заробітної плати. За даними порталу grc.ua, у середині квітня 2022 року кількість відкритих вакансій була в 30 разів меншою, ніж до війни, але попит на роботу значно перевищував пропозицію роботодавців, що призвело до зниження середньої заробітної плати [58, с. 87].

За даними агрегатора Work.ua, станом на квітень 2023 року кількість активних шукачів роботи в Україні поступово зменшувалася (рис. 2.5), тоді як кількість нових вакансій зростала. Бізнес, який адаптувався до умов війни та

збільшив обсяги виробництва, створив більше робочих місць. Проте скорочення кількості шукачів роботи ускладнило заповнення цих вакансій [11].

Рисунок 2.3. Динаміка кількості вакансій і шукачів роботи у 2022-2023 рр.

Як наслідок, конкуренція за робочі місця поступово знижувалася. Порівняно з піком попиту на роботу в перші місяці повномасштабного вторгнення, до вересня 2023 року конкуренція за одне робоче місце скоротилася більш ніж у 8 разів [11].

На основі аналізу впливу попередніх конфліктів на зайнятість Міжнародна організація праці (МОП) встановила, що за перші три місяці війни в Україні було втрачено 4,8 млн робочих місць, що становить приблизно 30% від довоєнного рівня зайнятості. За прогнозами МОП (рис. 2.4), у разі негайного припинення бойових дій і швидкого відновлення економіки з поверненням 3,4 млн робочих місць втрати зайнятості могли б скоротитися до 8,9%. Однак за умови продовження російсько-української війни втрати можуть зрости до 7 млн осіб, або приблизно 43,5% від загальної зайнятості [58].

Рисунок 2.4. Прогнозні сценарії Міжнародної організації праці впливу воєнного конфлікту на зайнятість

Керівник проєкту «Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства» О. Пищуліна зазначає, що реальний рівень безробіття в Україні може бути менш критичним, ніж прогнозує Міжнародна організація праці (МОП), оскільки МОП застосовує методику підрахунку безробіття на основі «офіційного» ринку праці. Водночас в Україні традиційно значну частку зайнятості становить тіньовий сектор, що коригує офіційну статистику. На думку дослідниці, рівень безробіття за методологією МОП може у кілька разів перевищувати дані офіційної статистики [58].

Щодо перспектив розвитку ринку праці, на початковому етапі відновлення пріоритетними для залучення кадрів будуть такі галузі, як будівництво, харчова промисловість, сільське господарство, логістика, оптова та роздрібна торгівля, а також виробництво хімічної продукції, меблів і електрообладнання. Проте конкретна потреба в професіях залежатиме від обраної економічної стратегії України.

Незалежно від тривалості бойових дій, програми відновлення економіки та ринку праці необхідно розробляти негайно з урахуванням довгострокового

економічного розвитку країни. Такі програми мають включати чітко визначені пріоритети для післявоєнного періоду:

1. Відновлення інфраструктури та створення робочих місць:

Реконструкція інфраструктури: інвестиції в ремонт доріг, мостів, будівель і комунальних систем сприятимуть створенню робочих місць і покращенню умов для економічної діяльності.

Будівництво житла: зведення помешкань для осіб, які втратили домівки через війну, забезпечить зайнятість у будівельній галузі та розв'яже проблему житлового забезпечення.

2. Підтримка малих і середніх підприємств (МСП)

Фінансова допомога: надання низьковідсоткових кредитів, грантів і субсидій для МСП, які зазнали втрат через війну, сприятиме відновленню їхньої діяльності та збереженню робочих місць.

Спрощення регуляції: зменшення бюрократичних бар'єрів для започаткування та ведення бізнесу стимулюватиме підприємницьку активність.

3. Професійна підготовка та перепідготовка кадрів

Освітні ініціативи: розробка програм підготовки та перепідготовки працівників відповідно до потреб ринку праці, зокрема в найбільш постраждалих секторах.

Підтримка навчальних закладів: інвестиції в освітні установи для забезпечення сучасних програм професійної підготовки.

4. Підтримка вразливих груп населення

Допомога ветеранам і переселенцям: спеціальні програми працевлаштування, психологічної підтримки та реінтеграції в суспільство.

Соціальна підтримка: надання допомоги домогосподарствам, які втратили основне джерело доходу, для забезпечення базових потреб і стабілізації соціального стану.

5. Стимулювання інновацій і технологічного розвитку

Інноваційні кластери: створення зон для розвитку нових технологій та інноваційних підприємств, які забезпечуватимуть високооплачувані робочі місця.

Дослідження та розробки: підтримка наукових проєктів для стимулювання технологічного прогресу та підвищення конкурентоспроможності економіки.

6. Покращення умов праці та соціального захисту

Реформа трудового законодавства: внесення змін для забезпечення гнучких і справедливих умов праці.

Розширення соціального захисту: вдосконалення системи соціального страхування, зокрема страхування від безробіття, для захисту працівників від ризиків.

7. Залучення міжнародної допомоги та інвестицій

Міжнародна фінансова підтримка: використання грантів і кредитів для відновлення економіки та ринку праці.

Інвестиційні заходи: організація форумів для залучення іноземних інвесторів до післявоєнного відновлення.

2.2. Динаміка рівня доходів населення під час війни

Російсько-українська війна мала значний негативний вплив на рівень доходів населення України. Економічний спад, висока інфляція, зміни на ринку праці та соціальні виклики призвели до суттєвого зниження реальних доходів у перші роки конфлікту. За даними Державної служби статистики, у 2014-2015 роках інфляція досягала понад 40% річних, що суттєво знецінило купівельну спроможність населення.

Починаючи з 2016 року, у зв'язку з позитивними темпами зростання ВВП, стабілізацією інфляції та зміцненням національної валюти, були створені умови

для поступового підвищення доходів населення. Водночас, структура доходів зазнала змін: зросла частка соціальних виплат, знизився рівень неформальної зайнятості, а деякі галузі економіки, такі як ІТ та агросектор, показали значне зростання.

Із початком повномасштабного вторгнення в Україні спостерігалось незначне зниження заробітної плати за більшістю вакансій. За даними Work.ua, у лютому–березні 2022 року середня заробітна плата скоротилася на 11%, з 15 035 грн до 13 736 грн. За інформацією Державного центру зайнятості, на початку війни середня зарплата становила 9371 грн, а з 1 червня 2022 року – 9057 грн. Загалом рівень заробітних плат після початку війни залишався відносно стабільним, з поодинокими випадками зростання, переважно в ІТ-секторі, оптовій та роздрібній торгівлі. Водночас особи, які втратили роботу й для яких пошук нової був критичним, були готові влаштовуватися на вакансії з нижчою оплатою праці або на посади, невідповідні їхній спеціалізації [58].

Згідно з даними Міністерства фінансів України та Державної служби статистики України (табл. 2.2), у 2022 році номінальна середньомісячна заробітна плата штатних працівників зросла на 4% порівняно з 2021 роком і становила 14 577 грн, що в 2,22 раза перевищувало розмір мінімальної заробітної плати (6550 грн) та значно перевищувало мінімальні стандарти й гарантії 2022 року. У період 2018–2021 років спостерігалось суттєве зростання заробітної плати (на 58,1%) та пенсій (на 62,3%). Проте співвідношення між середньою та мінімальною заробітною платою, а також між середньою та мінімальною пенсією характеризувалося значними коливаннями, що, ймовірно, було зумовлено різною динамікою зростання цих соціально-економічних показників [2].

Таблиця 2.2. Середньомісячна заробітна плата, пенсії, рівень їх співвідношення з державними стандартами та гарантіями у 2014-2023 рр.

Роки	Середньо-місячна зарплата, грн.	Середньо-місячна пенсія, грн.	Мінімальна зарплата, грн.	Мінімальна пенсія, грн	Співвідношення середньої та мінімальної заробітної плати, разів	Співвідношення середньої та мінімальної пенсії, разів
2014	3474	1526,1	1218	949	2,85	1,61
2015	4207	1581,5	1271	990,6	3,31	1,60
2016	5187	1699,5	1478,5	1117	3,51	1,52
2017	7105	1828,3	3200	1295	2,22	1,41
2018	8865	2479,2	3723	1435	2,38	1,73
2019	10497	2645,7	4173	1640	2,52	1,61
2020	11591	3083	4723	1706,3	2,45	1,81
2021	14014	3507,3	6041,7	1852,3	2,32	1,89
2022	14577	3991,5	6550	1980,5	2,22	2,01
2023	17442	4662,6	6700	2093	2,60	2,23

На основі даних Міністерства фінансів України та Державної служби статистики України можна констатувати, що середньомісячна заробітна плата в Україні демонструвала відносно стабільне зростання. Натомість середній розмір пенсії в період 2014–2023 років зростав нерівномірно та менш інтенсивно: у 2021 році середня пенсія зросла в 1,14 раза, тоді як середня заробітна плата – в 1,21 раза. У 2023 році зростання мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії не відбувалося через обмеження державного бюджету в умовах війни.

Аналіз темпів приросту ключових соціально-економічних показників свідчить про послідовність державної політики щодо забезпечення потреб населення. Найвищий приріст середньої заробітної плати зафіксовано у 2017 році (36,98%), найнижчий – у 2022 році (4%), що було зумовлено повномасштабним вторгненням РФ. Щодо середньої пенсії, максимальний приріст спостерігався у 2018 році (35,61%), а мінімальний – у 2019 році (6,29%).

Динаміка зростання мінімальної заробітної плати та мінімальної пенсії була майже ідентичною, що вказує на дотримання принципу випередження зростання заробітної плати порівняно з пенсійним забезпеченням.

Співвідношення середньомісячної заробітної плати та середньої пенсії характеризувалося нерівномірністю. Найбільший розрив між цими показниками був у 2019 році (3,97 рази), а найменший – у 2014 році (2,27 рази).

Для оцінки матеріального становища населення кандидат економічних наук, доцент Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка І. Андрейцева проаналізувала дані по Україні загалом і за окремими типами домогосподарств. На основі вибіркового дослідження умов життя домогосподарств у 2018–2021 роках дослідниця встановила значне зростання сукупних ресурсів і витрат населення. У 2021 році сукупні витрати зросли в 1,1 раза, а сукупні ресурси – майже в 1,5 раза порівняно з 2018 роком. Найвищий приріст сукупних ресурсів зафіксовано у 2019 році (22,4%), тоді як сукупні витрати зменшилися на 1%. Загалом за цей період сукупні ресурси в середньому зросли на 13,9%, а витрати – на 4,4% [2]. Випередження зростання доходів над витратами може свідчити про стабілізацію процесів формування доходів населення.

Проте у 2022 році середній розмір доходу знизився на 1394 грн, до 16 783 грн на місяць. На цьому тлі зросла частка осіб, які почали економити на харчуванні, а частка витрат на погашення боргів і кредитів серед опитаних респондентів збільшилася з 6% до 8% [31].

Динаміка співвідношення сукупних ресурсів і витрат залежно від типу проживання засвідчила, що домогосподарства великих міст мали найвищі показники. У сільській місцевості середній рівень сукупних витрат становив 89,1% від рівня витрат міських домогосподарств, а сукупні ресурси – 87,2% від їхніх доходів. У малих містах показники були дещо вищими, ніж у сільській місцевості, але нижчими порівняно з великими містами та середніми по Україні [2].

У 2022 році через високий рівень інфляції реальні доходи населення різко знизилися (Додаток А). За даними Державної служби статистики України, за перший рік війни вони скоротилися на 14%. Експертка Центру економічної стратегії Г. Сахно оцінила зниження реальних доходів у 21%. При цьому реальний рівень безробіття досяг 30% серед працездатного населення. Показник середнього доходу був би ще нижчим, якби не враховувалися виплати військовослужбовцям [18].

У 2023 році спостерігалось поступове відновлення реальних доходів (рис. 2.5). За оцінками Work.ua та Державної служби статистики, середня заробітна плата зросла на 23%. Натомість експерти Ukraine Economic Outlook вказували на зростання заробітної плати на 17%. З урахуванням інфляції на рівні 5%, реальне зростання доходів у 2023 році становило 12–18%, наблизившись до довоєнного рівня, але, за оцінками експертів, залишалося нижчим [18].

Рисунок 2.5. Середня заробітна плата в Україні в 2021-2024 роках (грн / долар США)

Середня зарплата в Україні в 2021-24 роках, грн, дол.

Експертами Ukraine Economic Outlook зростання заробітної плати було пов'язано, насамперед, з браком працівників у зв'язку з мобілізацією та виїздом значної кількості біженців за кордон. Експерти Ukraine Economic Outlook прогнозують, що у 2024 р. заробітна плата також зростатиме і ближче до кінця року їх середній розмір досягне близько 24 тис. грн. [18].

За даними Державної служби статистики середня заробітна плата по Україні збільшилася на 23,9% – на кінець 2023 р. вона становила 16849 грн. Статистика із заборгованості не наводилася, але перед початком повномасштабного вторгнення борг із заробітної плати сягав 3,2 млрд грн.

Мінімальна заробітна плата збільшилася на 9,2% – з 6500 до 7100 грн. Збільшення мінімальної пенсії склало 22,1% – з 1934 грн. до 2361 грн.

Кількість зареєстрованих безробітних скоротилася на 67,4% – до 96120 осіб на кінець 2023 р. Це історичний мінімум, але цифра не відображає реальної картини зважаючи на еміграцію, тіньову економіку та загрозу мобілізації [18].

Ще одним важливим показником була заробітна плата солдата-контрактника на першій лінії оборони та на лінії зіткнення: на кінець 2023 р. вона становила 120 тис. 587 грн., зростання 343,2% у порівнянні з періодом до повномасштабного вторгнення [18]. Причому новим Законом України «Про мобілізацію», ухваленим Верховною Радою України 16 квітня 2024 р., передбачено зростання заробітної плати військовослужбовців, які перебувають на першій лінії оборони та на «нулі», що позначиться на рівні середньої заробітної плати в Україні за підсумками 2024 р.

Висновки до розділу 2

У другому розділі встановлено, що військові дії на сході України, розпочаті у 2014 році, значно посилили економічну кризу, що негативно позначилося на рівні життя населення. Девальвація національної валюти спричинила стрімке зростання цін на споживчому ринку, а через брак коштів на субсидування палива тарифи на житлово-комунальні послуги зросли в кілька разів. У 2022 році внаслідок повномасштабного вторгнення Росії доходи населення суттєво скоротилися, масштаби бідності зросли, ВВП впав на третину, а реальні доходи населення зменшилися більш ніж на 30%.

Аналіз номінального ВВП України показує, що перший етап російсько-української війни (2014–2015 рр.) майже не вплинув на його показники. У 2015–

2018 роках зростання номінального ВВП коливалося в межах 19–26%, у 2019 році сповільнилося до 11,7%, а у 2020 році становило 5,5%. У 2021 році зростання досягло 30,2%, але в 2022 році, через повномасштабне вторгнення та окупацію частини територій, номінальний ВВП уперше за період 2014–2023 років продемонстрував від’ємне значення (-4,9%). У 2023 році економіка України почала адаптуватися до умов воєнного стану, і номінальний ВВП знову почав зростати.

Щодо зайнятості, за період 2014–2021 років чисельність зайнятого населення скоротилася на 16%. У 2022 році кількість працівників на небюджетних підприємствах зменшилася на 15%, а у фізичних осіб – підприємців – на 28%.

Аналіз рівня безробіття за прогнозами Міжнародної організації праці (МОП) показує, що в разі негайного припинення бойових дій і швидкого відновлення економіки з поверненням 3,4 млн робочих місць втрати зайнятості могли б скоротитися до 8,9%. Однак за умови продовження війни втрати можуть сягнути 43,5% або 7 млн осіб.

Щодо перспектив розвитку ринку праці, на початковому етапі пріоритетними для залучення кадрів будуть будівництво, харчова промисловість, сільське господарство, логістика, оптова та роздрібна торгівля, а також виробництво хімічної продукції, меблів і електрообладнання. Конкретна потреба в професіях залежатиме від економічної стратегії України. Незалежно від тривалості війни, програми відновлення економіки необхідно розробляти негайно з урахуванням довгострокового розвитку країни.

Війна суттєво вплинула на рівень доходів населення. Економічний спад, висока інфляція, зміни на ринку праці та соціальні виклики призвели до значного зниження реальних доходів у перші роки конфлікту. Покращення доходів стало помітним лише з 2016 року в окремих секторах, зокрема ІТ та агропромисловому комплексі. Середньомісячна заробітна плата загалом зростала відносно рівномірно, але це зростання було зупинене повномасштабним вторгненням: максимальний приріст зафіксовано у 2017 році

(37%), мінімальний – у 2022 році (4%). Середній розмір пенсії в 2014–2023 роках зростав нерівномірно та менш інтенсивно: у 2021 році пенсії зросли в 1,14 раза, а заробітна плата – в 1,21 раза. У 2023 році мінімальна заробітна плата та пенсія не підвищувалися через обмеження державного бюджету в умовах війни. Рівень реального безробіття у 2023 році досяг 30% працездатного населення.

РОЗДІЛ III. ВПЛИВУ ВІЙНИ НА ОСВІТУ ТА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я

3.1. Освіта в Україні в умовах воєнного стану

Війни та збройні конфлікти чинять значний вплив на систему освіти на всіх рівнях (учень – освітнє середовище – система освіти), завдаючи фізичної шкоди учням, учителям, їхнім сім'ям і суспільству загалом, спричиняючи внутрішнє та зовнішнє переміщення населення, а також психологічний стрес. Заклади освіти зазнають руйнувань і пошкоджень, що порушує освітній процес і обмежує або унеможлиблює доступ до якісної освіти. Рішення щодо перегляду змісту освітніх програм, їхньої якості, форм фінансування та організації навчання мають як короткострокові, так і довгострокові наслідки, які можуть бути як позитивними, так і негативними, впливаючи на суспільство всередині країни та на міжнародні відносини між країнами-учасниками конфлікту.

Перший етап російсько-української війни вплинув на систему освіти України у двох ключових напрямках:

1. Переміщення частини закладів освіти, зокрема вищої, на підконтрольну Україні територію.
2. Надання можливості громадянам України, які залишилися на тимчасово окупованих територіях, здобувати освіту в українських закладах вищої освіти, навіть якщо вони навчалися в школах, що фактично функціонували за російськими стандартами.

У період 2014–2022 років із Донецької, Луганської областей та АР Крим на підконтрольну Україні територію було переміщено 18 державних і 1 приватний заклад вищої освіти, зокрема Університет державної фіскальної служби, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, Донбаський державний педагогічний університет, Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Українська військово-медична академія, Луганський національний медичний університет, Українська інженерно-педагогічна академія та Приазовський державний технічний університет [72].

Щодо системи освіти на тимчасово окупованих територіях, офіційний державний облік даних в Україні відсутній, однак громадські організації збирають інформацію з відкритих джерел. Зокрема, за даними так званого Міністерства освіти Республіки Крим, кількість учнів у школах тимчасово окупованого Криму становила 191 100 осіб у 2014/2015 навчальному році та зросла до 200 700 осіб у 2018/2019 навчальному році. За роки окупації демографічний склад населення півострова змінився, зокрема частка російських громад зросла до 17% станом на початок 2018 року [40]. На тимчасово окупованій території Донецької області (за даними так званої ДНР) кількість учнів у школах у 2014 році становила 127 100 осіб, а до 2019 року зросла до 143 409 осіб. На території так званої ЛНР у 2015 році навчалося 81 195 учнів, у 2016 році – 86 108, а в 2017/2018 навчальному році в 343 загальноосвітніх закладах навчалося 90 308 дітей [40].

Отже, у 2018 році на тимчасово окупованих територіях України в закладах загальної середньої освіти навчалося 434 147 учнів, що становило понад 10% від загальної кількості учнів у ЗЗСО України (3 911 848 осіб у 2018 році). Їхні освітні потреби та інтереси не враховувалися в державній освітній політиці України [40]. Без урахування учнів, які переїхали з Росії до Криму, приблизно 117 500 школярів (станом на 2019 рік) не мали свідоцтв про здобуття базової чи повної загальної середньої освіти, зокрема 39 530 – з АР Крим і м. Севастополь, 29 093 – із тимчасово окупованої частини Луганської області.

На тимчасово окупованих територіях Російська Федерація та самопроголошені «республіки» скасували українське законодавство в освіті, запровадивши власні стандарти, програми та вимоги до рівня знань. Це призвело до обмеження прав громадян України на освіту рідною мовою, фактично ліквідувавши освіту українською мовою в Криму та на окупованих територіях Донецької й Луганської областей. Основним напрямом освітньої політики та роботи з дітьми й молоддю на цих територіях стала мілітаризація [40].

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну, яке розпочалося 24 лютого 2022 року, спричинило серйозні наслідки для системи освіти України. Воєнні дії призвели до значних людських втрат: гинули вчителі, викладачі, учні, їхні батьки,

а також зазнавали руйнувань і пошкоджень сотні шкіл і закладів вищої освіти (ЗВО). Мільйони дітей і тисячі вчителів були змушені залишити країну або переміститися в межах України. Учасники освітнього процесу щодня стикалися з викликами війни, зокрема повітряними тривогами, відключеннями електроенергії, вимушеними перервами в навчанні та переходом на дистанційну чи змішану форму навчання.

Війна погіршила доступ до освіти, поглибила освітні нерівності, негативно вплинула на якість навчання та успішність учнів, а також спричинила психоемоційні труднощі для учнів і вчителів [10]. За даними джерел, вимушеними біженцями стали понад 750 тис. учнів, із яких близько 672 тис. виїхали за кордон, а 87 тис. отримали статус внутрішньо переміщених осіб і продовжили навчання в Україні [38, с. 9].

Серед ключових викликів, спричинених війною, виділяються:

1. Підвищена тривожність учасників освітнього процесу;
2. Необхідність корекції психологічного та емоційного стану;
3. Відсутність технічних засобів для навчання;
4. Виїзд учнів, студентів, учителів і викладачів за межі регіону чи країни;
5. Низька самодисципліна та мотивація учнів і студентів;
6. Складнощі з підтриманням ефективності навчального процесу [63, с. 48].

Через воєнні дії більшість шкіл в Україні не могли проводити навчання в очному форматі. Станом на грудень 2022 року 36% шкіл використовували змішану форму навчання (очну та дистанційну), ще 36% працювали виключно дистанційно, особливо в південних і східних областях [10].

Батьки й учителі констатували появу освітніх прогалин через війну. Учні пропускали заняття через повітряні тривоги, артилерійські обстріли, відключення електроенергії, інтернету та мобільного зв'язку. Учителі, попри складні умови та безпекові виклики, намагалися дотримуватися навчальних програм, об'єднуючи теми, скорочуючи обсяг самостійних завдань і використовуючи асинхронне навчання (наприклад, відеозаписи уроків і розміщення матеріалів на електронних платформах). Проте дистанційна освіта обмежувала можливості для

індивідуальної роботи з учнями, живого спілкування та об'єктивного оцінювання знань.

Батьки в цілому підтримували заходи для компенсації освітніх прогалин, спричинених пандемією та війною, зокрема додаткові групові чи індивідуальні заняття з учителями або репетиторами, самостійне опрацювання матеріалу чи навчання за допомогою батьків. Водночас ідея запровадження додаткового «реабілітаційного навчального року» не отримала широкої підтримки серед батьків і вчителів.

Станом на квітень 2024 року Кабінет Міністрів України не затвердив плану відновлення зруйнованих шкільних будівель. Водночас Міністерство освіти і науки (МОН) розробляло довгостроковий план відновлення освітньої галузі, який передбачав не лише відбудову інфраструктури, пошкодженої внаслідок обстрілів і бомбардувань, а й створення ефективнішої мережі шкіл і продовження реформи Нової української школи (НУШ). У грудні 2022 року МОН презентувало програму розвитку освіти, але вона мала переважно декларативний характер і не містила конкретних кроків, термінів реалізації чи бюджетного забезпечення.

У середньостроковій перспективі післявоєнне відновлення України, згідно з планами органів влади, має відбуватися з орієнтацією на інтеграцію до Європейського Союзу та із залученням значних фінансових ресурсів міжнародних партнерів. Наразі міжнародні та благодійні організації відіграють ключову роль у співпраці з територіальними громадами, сприяючи відновленню шкіл і забезпеченню доступу до освіти. Вони беруть на себе частину витрат на ремонтні роботи, надають комп'ютери, джерела живлення та інші необхідні ресурси для шкіл. Крім того, ці організації створюють умови для навчання в умовах зруйнованої інфраструктури. Наприклад, за підтримки savED та Save the Children у Київській і Чернігівській областях було створено цифрові освітні центри, які дозволили учням періодично відвідувати заклади освіти для отримання індивідуальних консультацій і спілкування з учителями та однолітками, навіть якщо школи були зачинені через пошкодження чи ремонт [10].

Координація та планування відбудови інфраструктури, включаючи освітні заклади, покладається на Міністерство інфраструктури України. Проте станом на квітень 2024 року ні на рівні територіальних громад, ні на рівні областей не було надано інформації щодо планів Міністерства з відновлення шкіл.

Наразі ініціатива з відбудови шкільної інфраструктури переважно належить органам місцевого самоврядування, у власності яких перебувають школи. На обласному рівні здійснюється координація збору даних про втрати, оцінка збитків і зусилля з відновлення, зокрема співпраця з міжнародними та благодійними організаціями.

Станом на січень 2023 року в Чернігівській області було відремонтовано 42 навчальні заклади (59% від пошкоджених шкіл), у Київській області – 87 закладів (71% від постраждалих шкіл). Натомість у Харківській області відновлено лише 13 із 296 шкіл, що зазнали руйнувань. Це пояснюється пізнішою деокупацією регіону, тривалими бойовими діями, інтенсивними обстрілами та більшими масштабами пошкоджень порівняно з Київською та Чернігівською областями [10].

Міністерство освіти і науки України регулярно оновлює дані про пошкодження та руйнування закладів загальної середньої освіти (ЗЗСО) та закладів вищої освіти (ЗВО) на інтерактивній мапі. За даними МОН, станом на жовтень 2023 року внаслідок повномасштабного вторгнення постраждали 3793 заклади освіти, з яких 365 було повністю зруйновано (Додаток Б) [34].

Отже, найбільше зруйнованих та пошкоджених закладів освіти зареєстровано в Донецькій області. Також значних втрат у галузі освіти завдано Харківській, Херсонській, Дніпропетровській та Запорізькій областям.

Освіта є однією з найбільш постраждалих сфер через воєнні дії, із сумою прямих збитків, оціненою станом на серпень 2023 року в 9,7 млрд дол. США. Найбільше руйнувань і втрат зазнали заклади освіти в Донецькій, Харківській, Запорізькій, Чернігівській і Київській областях [35].

Станом на вересень 2023 року в Україні функціонувало близько 13 тис. шкіл, із яких понад 80% були обладнані укриттями. За даними Міністерства освіти

і науки України, 7,5 тис. шкіл працювали в очному форматі, 3,8 тис. – у змішаному, а 2,5 тис. – виключно дистанційно. Найкраща ситуація з укриттями спостерігалася в закладах професійно-технічної освіти (95% обладнано), зокрема 94% закладів фахової, передвищої та вищої освіти. Водночас лише 55% державних дитячих садків мали укриття [35].

Згідно зі звітом Київської школи економіки, підготовленим у квітні 2024 року в рамках проєкту «Росія заплатить», станом на початок 2024 року внаслідок бойових дій постраждали 3,8 тис. закладів освіти, із яких 380 було повністю зруйновано, а 3439 – пошкоджено. Прямі збитки склали 6,8 млрд дол. США. До постраждалих закладів належать дитячі садки, школи, коледжі, технікуми, університети, академії, а також заклади спеціальної, професійно-технічної та післядипломної освіти. Найбільших втрат зазнали заклади дошкільної, середньої та професійно-технічної освіти. Пошкодження зафіксовано в 21 регіоні України, хоча активні бойові дії велися в 11 областях. У Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській і Чернівецькій областях втрат освітньої інфраструктури не було.

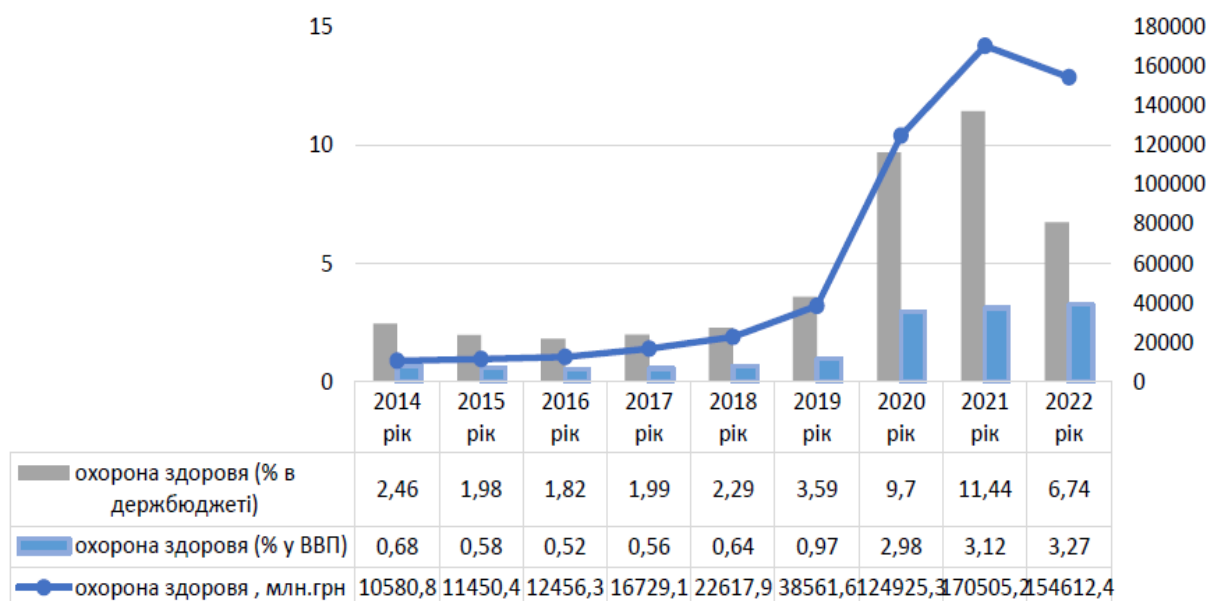
Найбільші збитки припали на Донецьку, Харківську, Херсонську, Миколаївську, Дніпропетровську та Запорізьку області. Серед пошкоджених і зруйнованих об'єктів переважають школи (1888) і дитячі садки (1285) [29, с. 9]. Оцінка прямих втрат у галузі освіти і науки наведена в Додатку В [29, с. 27].

3.2. Ресурси системи охорони здоров'я в умовах війни

Доступна медицина залишається ключовою умовою для економічного, суспільного та особистісного розвитку в сучасному світі. Основною перевагою системи охорони здоров'я України тривалий час було надання більшості медичних послуг безоплатно, що теоретично забезпечувало доступ до них для різних верств населення, зокрема найбільш вразливих.

До початку пандемії COVID-19 у 2020 році державні витрати на охорону здоров'я становили 2–4% бюджету країни. Унаслідок пандемії уряд був змушений збільшити цю частку майже до 10% (рис. 3.1) [75, с. 72].

Рисунок 3.1. Витрати на систему охорони здоров'я (% у ВВП / млн грн)

З початком бойових дій на сході України у 2014 році виникли значні труднощі з організацією медичної допомоги як для поранених військовослужбовців, так і для цивільного населення. Особливо гострими були проблеми надання допомоги пораненим у прифронтових цивільних медичних закладах. Персонал цих лікарень на початку конфлікту не мав достатнього досвіду в лікуванні бойових поранень, що призводило до виконання оперативних втручань за умов гіповолемії, шоку, некомпенсованої крововтрати, а також неправильного визначення критеріїв транспортабельності та операбельності поранених [28, с. 304].

Аналіз впливу першого етапу російсько-української війни на систему охорони здоров'я дозволяє виокремити чотири періоди, які відображають інтенсивність бойових дій і політичні процеси:

Перший період (квітень – вересень 2014 р.): поступове зростання протистояння, яке в серпні–вересні 2014 року переросло в збройний конфлікт середньої інтенсивності. Період завершився підписанням угоди про перемир'я, що знизило інтенсивність бойових дій.

Другий період (вересень 2014 р. – лютий 2015 р.): поступове відновлення бойових дій із піком у січні–лютому 2015 року. Завершення пов'язане з виконанням протоколу про незастосування важкого озброєння.

Третій період (березень 2015 р. – 30 квітня 2018 р., 14:00): низька інтенсивність бойових дій із періодичними загостреннями та активною розвідувально-диверсійною діяльністю.

Четвертий період (30 квітня 2018 р., 14:00 – 24 лютого 2022 р.): переформатування Антитерористичної операції (АТО) в Операцію Об'єднаних сил (ООС), яка стала військовою операцією зі стабілізації ситуації на Донбасі та його соціального відродження. Керівництво операцією перейшло до Генерального штабу Збройних сил України, що відповідали за координацію всіх військових і правоохоронних підрозділів для відсічі агресії РФ у Донецькій і Луганській областях [34, с. 20].

Під час першого періоду АТО/ООС сформувалася система лікувально-евакуаційного забезпечення, яка включала:

1. Лікарі загальної практики, сімейної медицини, фельдшери або санітарні інструктори без евакуаційного транспорту – на блокпостах.
2. Лікарсько-сестринські бригади з медичними групами, забезпечені спеціальними чи санітарними автомобілями (АП-2, УАЗ-3968, ГАЗель) – у базових таборах.
3. Бригади швидкої медичної допомоги цивільної системи охорони здоров'я, які надавали домедичну, першу лікарську або першу медичну допомогу – на окремих напрямках [34, с. 20–21].

Недоукомплектованість військової медичної служби в цей період вимагала її підсилення. Для цього створювалися стаціонарні та мобільні лікарсько-сестринські бригади, які зазвичай складалися з двох хірургів, лікаря-анестезіолога та двох медичних сестер із залученням ресурсів військово-медичних клінічних центрів [34, с. 21]. Першою була підсилена Маріупольська лікарня швидкої медичної допомоги, а згодом – Селидівська, Курахівська, Красноармійська, Дмитрівська та Волновахська районні лікарні, які на той час були ключовими проблемними напрямками евакуації [28, с. 304].

Під час першого періоду АТО (квітень 2014 – вересень 2014) основними проблемами системи лікувально-евакуаційного забезпечення, які загострилися в червні–вересні 2014 року через активізацію бойових дій, були:

1. Відсутність єдиної системи медичного забезпечення в зоні АТО.
2. Недостатня підготовка військового особового складу до надання домедичної та першої медичної допомоги в порядку само- та взаємодопомоги.
3. Нестача матеріального та кадрового забезпечення медичної служби військових частин.
4. Гострий дефіцит евакуаційно-транспортних засобів, зокрема броньованих, і неможливість широкого використання аеромедичної евакуації через застосування противником зенітно-ракетної зброї.
5. Низька обізнаність лікарів цивільних закладів і мобілізованих медичних працівників у питаннях військової медицини, зокрема військово-польової хірургії, та надання допомоги при мінно-вибухових і бойових травмах.
6. Недостатнє матеріальне забезпечення військово-медичних клінічних центрів, стаціонарних і мобільних госпіталів, частково компенсоване волонтерською допомогою [34, с. 21–22].

У другий період АТО (вересень 2014 – лютий 2015) спостерігалася відносна стабілізація бойових дій і формування лінії розмежування, що зменшило безповоротні та санітарні втрати. Це дозволило вдосконалити систему медичного забезпечення. Проте виявлено прорахунки в мобілізації: значна частина новобранців прибувала недостатньо обстеженою, що призвело до зростання госпіталізацій, необхідності військово-лікарської експертизи та санітарного лікування [34, с. 22–23]. Проблема створення реабілітаційних центрів у кожному регіоні залишалася невирішеною. Наприклад, у 2015 році у Військово-медичному клінічному центрі Північного регіону пролікували 3502 поранених, але лише 204 особи погодилися на реабілітацію, яка проводилася в Західному регіоні [28, с. 306].

Третій (березень 2015 – 30 квітня 2018) і четвертий (30 квітня 2018 – 24 лютого 2022) періоди АТО/ООС характеризувалися низькою інтенсивністю

бойових дій із періодичними загостреннями, що призводило до зростання частки небойових травм у структурі санітарних втрат. У ці періоди вдосконалювалася система лікувально-евакуаційного забезпечення, покращувалося матеріально-технічне та кадрове забезпечення медичних служб. Було розроблено та затверджено Керівництво з медичної евакуації та Настанову з медичного забезпечення ЗСУ на особливий період [34, с. 25–28].

Досвід гібридної війни та положення Воєнно-медичної доктрини сприяли створенню єдиного медичного простору, спрямованого на надання екстреної медичної допомоги пораненим і хворим військовослужбовцям та цивільним на всіх етапах евакуації – від поля бою до спеціалізованої медичної допомоги та реабілітації. Ефективність цього простору перевірялася в умовах АТО [11, с. 61].

Підсумовуючи, за період АТО/ООС (2014–2021) завдяки самовідданій роботі військових медиків було врятовано життя та відновлено здоров'я тисячам військовослужбовців. У військово-медичних закладах пролікували майже 150 тис. поранених, травмованих, хворих і уражених учасників АТО/ООС. Після лікування 65% одразу поверталися до військових частин, 17–18% отримували відпустку за станом здоров'я, а 14–16% направлялися на медичну реабілітацію у військові медзаклади.

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну, розпочате 24 лютого 2022 року, спричинило серйозні виклики для системи охорони здоров'я, що негативно вплинули на доступність і якість медичних послуг. Основні проблеми включали:

1. Інфраструктурні втрати:

- Повне або часткове руйнування медичних закладів (лікарень, поліклінік, аптек, фельдшерсько-акушерських пунктів).
- Закриття чи релокація приватних медичних закладів.
- Ускладнення доступу до медичних об'єктів через зруйновані дороги, мости та небезпеку пересування.

2. Кадрові втрати:

- Мобілізація, вимушена міграція, поранення або загибель медичних працівників скоротили кількість персоналу.

3. Трансформація попиту на медичні послуги:

- Зростання потреби у вузькоспеціалізованих фахівцях (хірурги, травматологи, реабілітологи, трансплантологи, психологи) через збільшення рівня інвалідизації та травматизму.

- Переспрямування фінансування на екстрену медичну допомогу, що зменшило увагу до профілактики та лікування хронічних захворювань.

- Підвищене навантаження на медичних працівників у прифронтових регіонах і областях із великою кількістю внутрішньо переміщених осіб [75, с. 83].

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) станом на кінець 2022 року, кількість жертв серед цивільного населення перевищила 17 тис., з яких майже 6,7 тис. осіб загинули. Було зафіксовано 715 атак на заклади охорони здоров'я, унаслідок яких 129 медичних працівників отримали поранення, а 100 працівників і пацієнтів загинули (за даними Управління Верховного комісара ООН з прав людини).

За інформацією Міністерства охорони здоров'я України, станом на 9 вересня 2022 року відновлено лише 62 з 826 пошкоджених і 127 повністю зруйнованих медичних закладів.

Згідно зі звітом Київської школи економіки (KSE Institute) у рамках проєкту «Росія заплатить», станом на грудень 2022 року загальні прямі збитки інфраструктури України склали 137,8 млрд дол. США, з яких 1,7 млрд дол. припадало на сферу охорони здоров'я. У цей період було пошкоджено, зруйновано або захоплено щонайменше 1131 медичний об'єкт, зокрема 593 аптеки та 330 лікарень [75, с. 84].

У звіті KSE Institute за квітень 2024 року прямі збитки об'єктів охорони здоров'я на початок 2024 року оцінено в 3,12 млрд дол. США. Загалом постраждали щонайменше 1284 заклади, включаючи поліклініки, лікарні, амбулаторії, консультативно-діагностичні центри, стоматології, центри крові,

лабораторії, медичні склади та бюро судово-медичної експертизи. Найбільше пошкоджено лікарень (426) і амбулаторій (358), причому лікарні становили 76% від загальної вартості збитків у галузі. Понад половина збитків зосереджена в Донецькій, Миколаївській і Чернігівській областях [29, с. 8–9]. Загалом пошкодження медичної інфраструктури склали близько 2% від усіх втрат України.

Дані про руйнування збиралися від Міністерства інфраструктури, Міністерства охорони здоров'я та з відкритих джерел, а розрахунок збитків базувався на балансовій вартості об'єктів і ступені їх пошкодження [29, с. 8].

Оцінку прямих втрат охорони здоров'я наведено в таблиці 3.1. [29, с.26].

Таблиця 3.1 Оцінка прямих втрат охорони здоров'я на початок 2024 р.

Види втрат	Одиниця виміру	Початкова кількість об'єктів	Кількість пошкоджених об'єктів	Оцінка втрат, \$ млрд
Прямі збитки інфраструктури				
Зруйновано				
Лікарні	од.	1135	89	0,94
Поліклініки, стоматології, діагностичні центри	од.	1138	31	0,12
Амбулаторії			82	0,06
Центри крові	од.	28	3	0,01
Інше (медкабінети, лабораторії, медсклади, гуртожитки, бюро судмедекспертиз)	од.		94	0,12
Пошкоджено				
Лікарні	од.	1135	337	1,43
Поліклініки, стоматології, діагностичні центри	од.	1138	117	0,19
Амбулаторії			276	0,08
Центри крові	од.	28	6	0,01
Інше (медкабінети, лабораторії, медсклади, гуртожитки, бюро судмедекспертиз)	од.		249	0,15
Загальні прямі збитки інфраструктури	од.		1284	3,12

Повномасштабна війна в Україні, попри свій руйнівний вплив, відкрила «шокові» можливості для модернізації та трансформації системи охорони здоров'я. Аналітики пропонують проводити відновлення медичної системи у два етапи, враховуючи унікальні потреби населення:

1. Поточне відновлення: заходи для забезпечення функціонування системи в умовах війни.
2. Післявоєнне відновлення: довгострокова модернізація та реформування (табл. 3.2, Додаток Г) [75, с. 84–85].

Пандемія COVID-19 і російсько-українська війна, виявили серйозні виклики для системи охорони здоров'я, поставивши перед державою та Міністерством охорони здоров'я завдання:

1. Забезпечення ефективного доступу населення до медичних послуг.
2. Оптимізація розподілу бюджетних коштів.
3. Задоволення потреб не лише вразливих груп, але й унікальних запитів, спричинених війною (психологічна допомога, протезування).
4. Підвищення якості медичних послуг із урахуванням реальних потреб населення.

Продовження реформ у сфері охорони здоров'я, навіть в умовах війни, є критично важливим для економічного зростання та зменшення масштабів бідності [75, с. 91].

Висновки до розділу 3

У третьому розділі було з'ясовано, що внаслідок повномасштабної російсько-української війни частина закладів освіти, зокрема вищої (18 державних та 1 приватний заклад вищої освіти), була переміщена на підконтрольну уряду України територію. Ці зміни суттєво вплинули на освітню систему держави. Водночас Україна мала забезпечити реалізацію права на освіту для своїх громадян, які залишилися проживати на тимчасово окупованих територіях,

зокрема забезпечити можливість здобуття вищої освіти у закладах, що діють на підконтрольній території, для охочих.

Аналіз освітньої ситуації на тимчасово окупованих територіях показав, що в освітній сфері відбулося системне витіснення українського законодавства законодавчими актами РФ та самопроголошених утворень. Було змінено освітні стандарти, навчальні програми й вимоги до рівня знань, що призвело до обмеження права громадян України на здобуття освіти рідною мовою. Ключовим вектором освітньої політики окупаційних адміністрацій стала мілітаризація дітей та молоді.

Повномасштабне вторгнення РФ завдало значної шкоди системі освіти України. Під час бойових дій і внаслідок окупації загинули учні, студенти, педагоги, викладачі та батьки. Станом на жовтень 2023 року внаслідок збройної агресії постраждало 3793 заклади освіти у 21 регіоні країни, з яких 365 були повністю зруйновані. З лютого 2022 року навчальний процес було переведено у дистанційний формат, а відновлення очної форми стало можливим лише за наявності належно облаштованих укриттів.

Загалом освіта є однією з найуразливіших сфер у контексті завданих збитків. За оцінками на серпень 2023 року, прямі втрати освітньої галузі становили 9,7 млрд доларів США.

Щодо сфери охорони здоров'я, війна спричинила масштабні виклики для організації медичної допомоги як військовим, так і цивільному населенню. На початку бойових дій на Сході України медичний персонал цивільних установ не був належним чином підготовлений до надання допомоги у випадках бойових поранень. Для подолання кадрового дефіциту та вирішення проблеми спеціалізованої допомоги були створені військово-медичні клінічні центри, а також мобільні лікарсько-сестринські бригади у складі двох хірургів, анестезіолога та медичних сестер.

Упродовж 2014–2021 років у військово-медичних закладах було проліковано близько 150 тисяч поранених, травмованих, хворих і уражених військовослужбовців — учасників АТО/ООС. Після завершення лікування

приблизно 65% повернулися до військових частин, 17–18% було надано відпустку у зв'язку з хворобою, а 14–16% направлено на подальшу реабілітацію.

Після початку повномасштабного вторгнення система охорони здоров'я України зіштовхнулася з новими викликами, які суттєво вплинули на якість і доступність медичних послуг. До основних проблем належать: інфраструктурні руйнування, кадрові втрати (через мобілізацію, вимушену міграцію, поранення або загибель фахівців), трансформація структури попиту на медичні послуги (зростання потреби у вузькопрофільних спеціалістах — хірургах, травматологах, реабілітологах, трансплантологах, психологах), перерозподіл фінансування на екстрену медичну допомогу та підвищення навантаження на медичний персонал у прифронтових регіонах та регіонах, що зазнали різкого збільшення населення через внутрішню міграцію.

Унаслідок бойових дій серйозної шкоди було завдано й медичній інфраструктурі: з початку війни пошкоджено або зруйновано щонайменше 1284 заклади охорони здоров'я, зокрема 426 лікарень і 358 амбулаторій. Прямі задокументовані збитки у галузі охорони здоров'я станом на початок 2024 року оцінюються в 3,12 млрд доларів США.

ВИСНОВКИ

У результаті виконання магістерського дослідження на тему «Рівень життя населення в умовах війни в Україні» було досягнуто поставленої мети та реалізовано визначені завдання. Основні наукові та практичні висновки викладено нижче.

Рівень життя населення в умовах сучасних соціально-економічних трансформацій розглядається як інтегральна, багатовимірна категорія, що відображає не лише обсяг та структуру доходів, а й доступ до базових благ і послуг, стан здоров'я, безпеку, якість середовища проживання, можливості соціальної участі та самореалізації. Зміст цього поняття суттєво виходить за межі традиційних економічних уявлень, охоплюючи також гуманітарні, політичні та психологічні аспекти існування людини. Такий комплексний підхід дозволяє всебічно оцінити реальний стан життя населення в період соціальних потрясінь, зокрема — збройного конфлікту.

Ключовими індикаторами рівня життя є: середній дохід на душу населення, структура споживчих витрат, рівень зайнятості та безробіття, тривалість і якість життя, доступ до освіти, охорони здоров'я, житла, безпеки, соціального захисту, а також індекси людського розвитку. Саме на основі цих показників формуються національні й міжнародні рейтинги добробуту, зокрема індекси OECD, HDI та інші. Узагальнення таких показників створює цілісне уявлення про соціально-економічний добробут країни.

Збройний конфлікт, що розпочався з повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну у 2022 році, став системною кризою, яка суттєво погіршила всі ключові аспекти рівня життя українського населення. Війна порушила функціонування економіки, спричинила втрату мільйонів робочих місць, зруйнувала критичну інфраструктуру, медичні та освітні заклади, посилила гуманітарну кризу, поглибила соціальну нерівність і загострила проблему внутрішнього переміщення населення. Особливо вразливими виявилися

домогосподарства з дітьми, пенсіонери, особи з інвалідністю та мешканці прифронтових регіонів.

Ринок праці України зазнав значного деструктивного впливу через втрату підприємств, скорочення виробництва, еміграцію та переміщення працездатного населення. Станом на 2023 рік, рівень безробіття залишався високим, а багато громадян втратили стабільні джерела доходу. Водночас спостерігаються певні зрушення: попит на робочу силу у сферах будівництва, логістики, агропромислового комплексу та безпеки стимулює появу нових економічних можливостей у післявоєнній перспективі.

Доходи населення продемонстрували значне падіння в реальному вимірі, особливо у 2022 році. Основними джерелами доходів залишаються заробітна плата, соціальні виплати та перекази з-за кордону. Зросла частка тіньових та епізодичних форм зайнятості. Водночас деякі сектори, зокрема ІТ, сільське господарство, військова логістика, продемонстрували стабільність або навіть зростання доходів. Таким чином, війна посилила розшарування суспільства за рівнем добробуту.

Система освіти України зазнала руйнівного впливу з боку агресора: понад 3 тисячі закладів освіти були пошкоджені чи знищені, близько 2 мільйонів учнів змушені були перейти на дистанційне навчання або змінити місце проживання. Частина закладів вищої освіти перемістилася в інші регіони, що потребує перегляду механізмів забезпечення якості освіти. Крім того, на тимчасово окупованих територіях відбувається мілітаризація та ідеологізація навчального процесу, що становить загрозу національній безпеці. Прямі збитки освітній системі оцінюються у понад 9,7 млрд доларів США.

Сфера охорони здоров'я також зазнала значних втрат — як інфраструктурних, так і кадрових. Понад тисяча медичних закладів була пошкоджена або зруйнована, значна частина медичного персоналу евакуйована або мобілізована. Одночасно зросло навантаження на систему у зв'язку з великою кількістю поранених, внутрішньо переміщених осіб та підвищеним попитом на психологічну допомогу. Створення військової медичної інфраструктури та

мобільних шпиталів стало вимушеною відповіддю на виклики війни. Прямі збитки в галузі охорони здоров'я перевищили 3,1 млрд доларів США.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Аналітика ринку праці до та під час війни. Час ринку шукача скінчився. *Громадський простір*. 8 квітня 2022 р. URL: <https://www.prostir.ua/?news=analitika-rynku-pratsi-do-ta-pid-chas-vijny-chas-rynku-shukacha-skinchivsya>. (дата звернення: 19.01.2024).
2. Андрейцева І. А. Рівень життя населення України за умов соціально-економічної нестабільності. *Економіка та суспільство*. 2023. № 47. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2141> (дата звернення: 09.01.2024).
3. Балакірева О.М., Дмитрук Д.А. Війна в Україні: сприйняття населенням та її вплив на якість життя. *Український соціум*. 2022. №1 (80). С.116-122.
4. Баронін А. Як військові конфлікти впливають на економіку. URL: <https://mind.ua/openmind/20173685-yak-vijskovi-konflikti-vplivayut-na-ekonomiku> (дата звернення: 19.01.2024).
5. Башинський Т.В. Аналіз та класифікація факторів впливу на рівень життя населення. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 4. С.259-263.
6. Бобух І., Герасімова О. Виклики для системи охорони здоров'я України внаслідок пандемії Covid-19. Чинники, складові й результати запровадження та реалізації антикризової політики в окремих країнах світу й Україні. Прогноз соціально-економічного розвитку України у 2021 р. Київ: Заповіт, 2021. 200 с.
7. Богун М. Макроекономічний огляд та тенденції фінансового сектору України за травень 2022 р. URL: <https://voxukraine.org/makroekonomichnyj-oglyad-ta-tendentsiyi-finansovogo-sektoru-ukrayinyza-traven-2022>. (дата звернення: 03.01.2024).
8. В Україні вже 6,5 млн. переміщених осіб. *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/uk/в-україні-вже-65-мільйонів-переміщених-осіб/a-61180611>. (дата звернення: 27.12.2023).

9. Відбудова в обмін на реформи: ЗМІ розкрили план ЄС з повоєнного відновлення України. *Українська правда*. URL: www.pravda.com.ua/news/2022/05/17. (дата звернення: 13.01.2024).

10. Війна та освіта. Як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи. *Cedos*. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vijna-ta-osvita-yak-rik-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-vplynuv-na-ukrayinski-shkoly/> (дата звернення: 04.01.2024).

11. Вороненко В.В., Близнюк М.Д., Печиборщ В.П., Шуригін О.Ю. Особливості медичного забезпечення населення та військ у зоні АТО. Реалії та перспективи створення єдиного медичного простору. *Український медичний часопис*. 2017. №4 (120) – VII/VIII. С.59-62.

12. Вплив війни на дітей. War Childhood Museum. URL: <https://warchildhood.org/ua/impact-of-war-on-children/> (дата звернення: 02.01.2024).

13. Гончарук І.В., Томашук І.В. Ринок праці в Україні в умовах воєнного стану й напрями його розвитку в післявоєнний період. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2023. №2 (64). С. 7-29.

14. Горбановська О. Повномасштабна війна на території України – реакції, виклики та дії бізнесу. *Ernst & Young*. 21 квітня 2022 р. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=oPlxvIFEUF8>. (дата звернення: 12.01.2024).

15. Городніченко Ю. Воєнна економіка. П'ять уроків Другої світової для України. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/rosiya-vede-viynu-na-visnazhennya-dochogo-gotuvatisya-ukrajini-novini-ukrajini-50237566.html>. (дата звернення: 03.01.2024).

16. Горошко А., Шаповал Н., Тааві Лай. «Чи можуть люди дозволити собі платити за медичну допомогу?» *Всесвітня організація охорони здоров'я*. Accessed May 2, 2023. URL: <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/342261/9789289053655-eng.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (дата звернення: 19.01.2024)

17. Два роки великої війни: як змінилася економіка, доходи українців та державний борг. URL: <https://minfin.com.ua/ua/currency/articles/dva-roki-velikoyi->

viyni-yak-zminilas-ekonomika-dohodi-ukrayinciv-ta-derzhavniy-borg/ (дата звернення: 03.02.2024).

18. Два роки повномасштабної війни у цифрах: як подорожчало життя українців. URL: <https://slovoidilo.ua/2024/02/23/infografika/ekonomika/dva-roky-povnomasshtabnoyi-vijny-cyfrax-yak-podorozhchalo-zhyttya-ukrayincziv> (дата звернення: 04.02.2024).

19. Дерев'янюк А. 100 днів війни для українського бізнесу. URL: <https://biz.nv.ua/ukr/experts/100-dnivviyni-yak-pracyuye-biznes-v-ukrajini-yevropeyska-biznes-asociaciya-50247346.html>. (дата звернення: 08.01.2024).

20. Держава орієнтується на потребу забезпечити всім необхідним 1 мільйон військових – Резніков. *Укрінформ*. 13 травня 2022 р. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3482370-derzava-orientuetsa-na-potrebu-zabezpeciti-vsim-neobhidnim-1-miljon-vijskovih-reznikov.html>. (дата звернення: 17.01.2024).

21. Деякі питання реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб: Постанова Кабінету Міністрів України №165 від 28 лютого 2022 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-realizaciyi-prav-svobod-i-zakonnih-interesiv-fizichnih-ta-yuridichnih-osib-165-280222> (дата звернення: 04.01.2024).

22. Дячкіна А. Ринок праці: яких спеціалістів шукають і де пропонують найбільші зарплати. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/01/9/708528/> (дата звернення: 12.02.2024).

23. Економіка війни та повоєнний економічний розвиток України: проблеми, пріоритети, завдання. URL: <https://www.prostir.ua/?news=ekonomika-vijny-ta-povojennyj-ekonomichnyj-rozvytokukrajiny-problemy-priorityty-zavdannya>. (дата звернення: 13.01.2024).

24. Економіка України під час війни: зіткнення з новою реальністю. URL: <https://ces.org.ua/ua-economyunder-war-2>. (дата звернення: 13.01.2024).

25. Економічні свободи для зміцнення соціально-економічного розвитку України в умовах глобальних трансформацій. – Центр Разумкова, 2020 р., URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_Economic_freedom.pdf. (дата звернення: 03.01.2024).

26. Екстрене звернення. Цикл гуманітарних програм – Україна, березень-травень 2022 р. URL: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Ukraine%20Flash%20Appeal%202022-UK.pdf>. (дата звернення: 03.12.2023).

27. Єврокомісія надала Україні грант на 120 млн. євро. URL: <https://finclub.net/ua/news/yevrokomisiia-nadala-ukraini-hrant-na-120-mln-ievro.html#:~:text=Єврокомісія%20надала%20Україні%20грант%20обсягом,держави%20та%20посилення%20стійкості»%E2%80%8E>. (дата звернення: 13.01.2024).

28. Запорожан В. М., Майданюк В. П., Вербка А. В., Герасименко О. С., Хорошун Е. М., Шаповалов В. Ю., Єнін Р. В. Взаємодія військової та цивільної медицини в АТО. *Проблеми військової охорони здоров'я*. 2016. Вип. 46. С. 304-306.

29. Звіт про прямі збитки інфраструктури від руйнувань внаслідок військової агресії Росії проти України станом на початок 2024 року. Київ : Київська школа економіки, 2024. 38 с.

30. Івашків В. О. Теоретико-методологічні підходи до визначення рівня життя населення та індикаторів його виміру. *Вісник національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку*. 2013. №767. С. 296-300.

31. Коробкова О. Вплив війни на фінанси українців: результати нової хвилі опитування Українська правда. URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/09/27/704816/> (дата звернення: 10.01.2024).

32. Крилов Д.В. Сучасні аспекти розвитку ринку праці в Україні. *Проблеми сучасних трансформацій*. 2023. №9. URL: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2023-9-03-04/2023-9-03-04> (дата звернення: 10.02.2024)

33. Матьовка М.П. Югославія напередодні розпаду (політичний аспект проблеми). *Carpatica-Karpatika*. Вип. 11. Проблеми історії та етнографії України. Ужгород : Два кольори, 2001. С.170-180.

34. Медичне забезпечення антитерористичної операції та операції об'єднаних сил: наук.-допом. біогр. показч. Вип. 1 / ННМБ України [упоряд.: Корнілова Л.Є., Самчук Л.І.; наук. консультант Бойчак М.П. ; авт. вступ. ст.: Жаховський В. О., Лівінський В.Г., Бойчак М.П.]. Київ, 2021. 392 с.

35. Мигаль М. Освіта в умовах війни : виклики та перспективи для України. *Інститут аналітики та адвокації*. URL: <https://iaa.org.ua/articles/education-in-times-of-war-challenges-and-prospects-for-ukraine/> (дата звернення: 11.01.2024).

36. Мінсоцполітики та Міжнародна організація з міграції розширили напрями співробітництва для допомоги постраждалим від війни. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minsocpolitiki-ta-mizhnarodnaorganizaciya-z-migraciyi-rozshirili-napryami-spivrobitnictva-dlya-dopomogi-postrazhdalim-vid-vijni>. (дата звернення: 05.01.2024).

37. Молчанов В.Б. Вилив Першої світової війни на життєвий рівень населення України. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст. : 36 наук. пр.* / Голова редкол. О.П. Реєнт. Київ : Ін-т історії України НАНУ, 2014. Вип. 23: Перша світова війна й Україна (до 100-річчя початку Великої війни). С. 92-102.

38. Ничкало Н.Г., Овчарук, О.В., Гордієнко, В.П., Іванюк, І.В. Українська освіта в умовах російської війни: випробування, новий досвід, перспективи. *Вісник кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI століття»* 2022. №1 (5). С. 7-39.

39. Огляд поточного стану освіти і науки в Україні в умовах російської агресії (станом на січень 2023 року) 19 березня 2023 р. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/overview-current-state-education-and-science-ukraine-terms-russian-aggression-january-2023-enuk> . (дата звернення: 14.01.2024)

40. Освітнє поле на тимчасово окупованих територіях України (2014-2019 рр.): інформаційне-аналітичне дослідження. Автори/авторки С. Мовчан,

М. Суляліна, А. Галай. Київ, 2020. https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2021/02/Osvita_02.pdf (дата звернення: 02.02.2024).

41. Оцінка впливу війни на людей (червень 2022 р.) / United Nations Development Programme. URL: <https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2023-09/undp-ua-hia-ukr-2.pdf> (дата звернення: 02.02.2024).

42. Пальчук О.І. Якість життя населення: грані проблеми у фокусі перетворень. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 21. С.96-102.

43. Про внесення змін до Порядку оформлення і видачі довідки про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи: Постанова Кабінету Міністрів України №269 від 13 березня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/476-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.01.2024).

44. Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації: Постанова Кабінету Міністрів України №187 від 3 березня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.01.2024).

45. Про підтримку окремих категорій населення, яке постраждало у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України : Постанова Кабінету Міністрів України №457 від 16 квітня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/457-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.01.2024).

46. Проворний Є. Новітні військові професії. *АрміяInform*. 18 листопада 2021р. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/11/18/novitni-vijskovi-profesiyu>. (дата звернення: 13.01.2024).

47. Рівень життя населення України / НАН України. Інститут демографії та соціальних досліджень, Державний комітет статистики України / за ред. Л.М. Черенько. Київ : ТОВ «Видавництво “Консультант”», 2006. 428 с.

48. Розмір заробітної плати у вакансіях. Аналітична та статистична інформація. – Державна служба зайнятості України. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/69>. (дата звернення: 11.01.2024).

49. Рябека О. Г. Оцінка рівня та якості життя населення України. *Економіка та держава*. 2014. № 11. С. 46-48.

50. Савицький О. Вплив війни: що відбувається на українському ринку праці. *Deutsche Welle*. 7 червня 2022 р. URL: <https://www.dw.com/uk/try-misiatsi-viiny-shcho-vidbuvaetsia-na-ukrainskomurynku-pratsi-a-62052011/a-62052011>. (дата звернення: 15.01.2024).

51. Самохвалова А.Ю., Синяєва Л.В. Показники рівня та якості життя України в економічних умовах. *The 10th International conference «Science and society» (March 15, 2019)*. Accent Graphics Communications & Publicing, Hamilton, Canada. 2019. Р. 179-193.

52. Світовий банк готує \$3 млрд. допомоги Україні. URL: <https://www.worldbank.org/uk/news/pressrelease/2022/03/07/world-bank-mobilizes-an-emergency-financing-package-of-over-700-million-forukraine>. (дата звернення: 11.01.2024).

53. Світовий банк мобілізує для України пакет екстреного фінансування у понад \$700 млн. США. URL: <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2022/03/07/world-bank-mobilizes-an-emergencyfinancing-package-of-over-700-million-for-ukraine>. (дата звернення: 12.01.2024).

54. Світовий банк оголошує про додаткову фінансову підтримку для України у розмірі \$1,49 млрд. URL: <https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2022/06/07/-world-bank-announces-additional-1-49-billion-financing-support-for-ukraine>. (дата звернення: 19.01.2024).

55. Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності за квартал у 2022 році – IV кварталі 2023 року. ДССУ URL: https://view.officeapps.live.com/op/view.aspx?src=https%3A%2F%2Fukrstat.gov.ua%2Foperativ%2Foperativ2022%2Fgdn%2Fsnzp%2Fsnzp_ek%2Fsmzp_ek_22_ue.xlsx&wdOrigin=BROWSELINK. (дата звернення: 13.01.2024)

56. Сіренко К.С. Соціальні індикатори рівня життя населення як основа соціальної безпеки та захищеності громадян України. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2018. № 11. С.90-98.

57. Скільки учнів і вчителів зараз за кордоном – у МОН озвучили цифри. *Нова Українська школа*. 27 травня 2022 р. URL: <https://nus.org.ua/news/skilky-uchniv-i-vchyteliv-zaraz-za-kordonom-u-mon-ozvuchyly-tsyfry>. (дата звернення: 16.01.2024).

58. Соціально-економічні та гуманітарні наслідки російської агресії для українського суспільства / Керівник проекту – Ольга Пищуліна. Київ : Представництво «ФОНДУ ФРІДРІХА НАУМАННА ЗА СВОБОДУ» в Україні, 2002. 277 с.

59. Спільна заява UNICEF, UNFPA, ВООЗ щодо атак на систему охорони здоров'я в Україні. URL: <https://ukraine.unfpa.org/uk/14756?msclkid=ec46abccscbc011eca92b6f19d44fafa6>. (дата звернення: 05.01.2024).

60. Статистичні дані у розрізі професій та видів економічної діяльності. – Державна служба зайнятості України. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analitics/69>. (дата звернення: 18.01.2024).

61. Судаков М., Лісогор Л. Ринок праці України 2022-2023: стан, тенденції та перспективи. Київ, 2023. URL: https://solidarityfund.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/ebd_ukraine-lm-1.pdf (дата звернення: 04.01.2024).

62. Суслowa Н.М. Виклики і реалії організації освітнього процесу в умовах війни. *Освіта в умовах війни: реалії, виклики та шляхи подолання: матеріали II Форуму академічної спільноти* (20-24 червня 2022 року, м. Дніпро; Державний вищий навчальний заклад «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури») / Упор. М.В. Савицький, І. П. Мамчич. Дніпро: ДВНЗ «ПДАБА», 2022. С. 48-50.

63. ТОП-професії в Україні під час війни: кого шукають роботодавці та скільки платять. *Апостроф*. 17 квітня 2022 р. URL: <https://apostrophe.ua/news/economy/2022-04-17/top-professii-v-ukrainevo-vremya-voynyi-kogo-ischut-rabotodateli-i-skolko-platyat/266199>. (дата звернення: 14.01.2024).

64. У квітні 2022 року до загального фонду державного бюджету надійшло 76,2 млрд. грн. URL: https://mof.gov.ua/uk/news/u_kvitni_2022_roku_do_zagalnogo_fondu_derzhavnogo_biudzhetu_nadiishlo_762_mlrld_grn-3432. (дата звернення: 11.01.2024).

65. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 30 років незалежності. *Інститут соціології Національної академії наук України*. 2021 р. URL: <https://i-soc.com.ua/assets/files/monitoring/monitoring-2021dlyatipografii.pdf>. (дата звернення: 19.01.2024)

66. Український бізнес і війна: каталог внеску бізнесу в перемогу України від CSR Ukraine. URL: <https://mind.ua/news/20239691-ukrayinskij-biznes-i-vijna-katalog-vnesku-biznesu-v-peremogu-ukrayini-vidcsr-ukraine>. (дата звернення: 03.01.2024).

67. Українські біженці в Європі. Підлітки (за даними роумінгу мобільних операторів України та офіційних джерел статистики). URL: https://drive.google.com/file/d/18EhRqhlXqkN30jJv0ZKiQk2QoKAKCfr1/view?fbclid=IwAR23jl6c-fomZCBE4y9LjSPYbH4LHIDqSSawoIEez4_ielaKnJttLKqb4w. (дата звернення: 10.01.2024).

68. Уряд призупиняє строки надання адміністративних послуг. *Адміністративні послуги*. URL: <https://auc.org.ua/novyna/uryad-pryzupynyaye-stroky-nadannya-administratyvnyh-poslug>. (дата звернення: 04.01.2024).

69. Франкл В. Динаміка і цінності. *Vision*. 2002. URL: <https://www.management.com.ua/vision/vis002.html> (дата звернення: 10.01.2024).

70. Чабан В. В. Рівень життя населення як показник стану економіки країни. *Економічний вісник університету*. 2016. Вип. 31(1). С. 183-189.

71. Шанс на краще життя: яким може бути план відбудови України. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/04/11/685537>. (дата звернення: 12.12.2023).

72. Шевчук І., Шевчук А., Освітня аналітика крізь призму війни: виклики та можливості для вищої школи України. *Економіка та суспільство*. 2022. №39.

URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1420> (дата звернення: 27.12.2023).

73. ЮНЕСЕФ – українцям: програма грошової допомоги «Спільно». URL: https://www.unicef.org/ukraine/spilno-cash-transfers?fbclid=IwAR3kdJ59GGab7Z2Zdsim7veUbCL8_ydqnl5PXar8tdt_VyVWYfxUyZAK3U. (дата звернення: 16.01.2024).

74. Юрчишин В. Про безпечні інвестиції. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/investiciji-ukrajina-yak-rozvivatiinozemni-ta-nacionalni-investiciji-novini-ukrajini-50159246.html>. (дата звернення: 12.01.2024).

75. Якість життя населення України та перші наслідки війни / Черенько Л.М., Полякова С.В., Шишкін В.С., Реут А.Г., Крикун О.Г., Когатько Ю.Л., Заяць В.С., Клименко Ю.А.; Нац. акад. наук Укр., Ін-т демогр. та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи. Електронне видання. Київ, 2023. 189 с. URL: https://idss.org.ua/arhivМонографія_якість.pdf (дата звернення: 14.02.2024).

76. Ярмолук А. Ринок праці під час війни: як організувати HR процеси у компаніях? *ЛІГАБізнесІнформ*. 14 квітня 2022р. URL: <https://blog.liga.net/user/ayarmoliuk/article/rinok-pratsi-pid-chas-viyni-yakorganizuvati-hr-protsesi-u-kompaniyah>. (дата звернення: 14.01.2024).

77. Buchholz K. Military Women Remain in the Minority. – Statista, 23 September 2021. URL: <https://www.statista.com/chart/25840/women-as-share-of-active-duty-military-personnel>. (дата звернення: 10.01.2024).

78. Council adopts €1.2 billion assistance to Ukraine. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/pressreleases/2022/02/21/council-adopts-1-2-billion-assistance-to-ukraine>. (дата звернення: 16.01.2024).

79. European countries prepare for refugees from Ukraine. – Info Migrants. URL: <https://www.infomigrants.net/en/post/38737/european-countries-prepare-for-refugees-from-ukraine>. (дата звернення: 13.01.2024).

80. Guidelines for Assessing the Human Impact of Disasters. *European Union, United Nations, and The World Bank Accessed*. April 19, 2023. URL:

https://www.unisdr.org/preventionweb/files/65624_guidelinesforassessingthehumanimpac.pdf. (дата звернення: 09.01.2024)

81. Hardcastle J. L . Ukraine's secret cyber-defense that blunts Russian attacks: Excellent backups. *The Register*. 8 June 2022. URL: https://www.theregister.com/2022/06/08/silverados_alperovitch_viasat_attack. (дата звернення: 15.01.2024).

82. Health Needs Assessment of the Adult Population in Ukraine, Round 1, September 2022. *World Health Organization*. URL: <https://www.who.int/europe/publications/i/item/WHO-EURO-2023-6904-46670-67870>. (дата звернення: 11.01.2024)

83. Health Needs Assessment of the Adult Population in Ukraine: Survey Report: December 2022. *World Health Organization*. Accessed May 2, 2023. URL: <https://www.who.int/europe/publications/i/item/WHO-EURO-2023-6904-46670-68538>. (дата звернення: 11.01.2024)

84. How to help Ukraine's war-ravaged economy. URL: <https://www.dw.com/en/how-to-help-ukraines-war-ravaged-economy/a-61521971>. (дата звернення: 23.12.2023).

85. Humanitarian Needs Overview 2023. *Coordinate Humanitarian Action*. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-humanitarian-needs-overview-2023-december-2022-enuk>. (дата звернення: 10.01.2024)

86. Individual refugees from Ukraine recorded across Europe. – Operational Data Portal Ukraine Refugee Situation. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>. (дата звернення: 13.01.2024).

87. It will be hard for Ukraine's economy to sustain a long war. *The Economist*. May 14th 2022. URL: <https://www.economist.com/europe/it-will-be-hard-for-ukraines-economy-to-sustain-a-long-war/21809222?fbclid=IwAR1B5EtAcALi0wEAVbxbzHESvLGdJTv-z1zjWd2O0fro9ZZl98PcezLV>. (дата звернення: 14.01.2024).

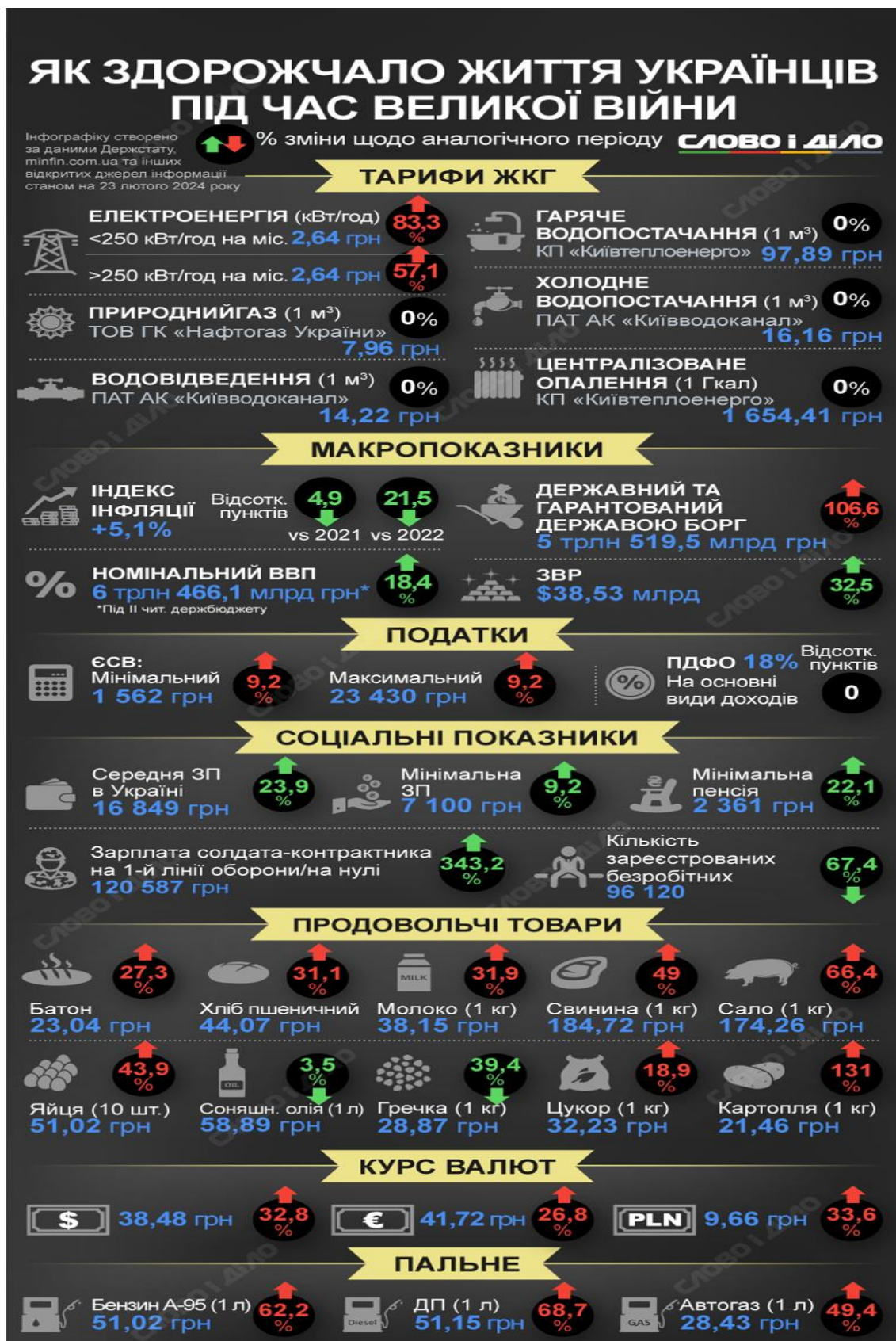
88. Landmines Still Pose a Threat to Two Million Ukrainians. *United Nations Ukraine*. 5 April 2021. URL: <https://ukraine.un.org/en/123917-landmines-still-pose-threat-two-million-ukrainians>. (дата звернення: 14.01.2024).

89. Machlouzarides Marian, Nadiia Novosolova, Ilke Dagli-Hustings, and Amie Scheerder. Gender Equality and Women's Empowerment in Ukraine. *USAID, SeeD, and UNDP*, 2021. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/gender-equality-and-womens-empowerment-ukraine>. (дата звернення: 18.01.2024)

ДОДАТКИ

Додаток А

Динаміка рівня життя українців у 2022-2024 рр. [18]

Додаток Б

Зруйновані та пошкоджені заклади освіти в регіонах України станом на грудень 2023 р. [34]

Зруйновані та пошкоджені заклади освіти в регіонах України					
Область	Пошкоджено	Зруйновано	Область	Пошкоджено	Зруйновано
Вінницька	4	0	Миколаївська	246	33
Волинська	0	0	Одеська	81	0
Дніпропетровська	283	9	Полтавська	17	0
Донецька	770	160	Рівненська	2	0
Житомирська	126	1	Сумська	130	8
Закарпатська	0	0	Тернопільська	1	0
Запорізька	212	14	Харківська	579	51
Івано-Франківська	0	0	Херсонська	296	51
Київська	198	13	Хмельницька	5	0
Кіровоградська	9	0	Черкаська	11	0
Луганська	182	23	Чернівецька	0	0
Львівська	8	0	Чернігівська	144	2

Додаток В

Оцінка прямих втрат у галузі освіти і науки станом на початок 2024 року

[35]

Види втрат	Одиниця виміру	Первісна кількість об'єктів	Кількість пошкоджених об'єктів	Оцінка втрат, млрд дол
Прямі збитки інфраструктури				
Зруйновано				
Заклади середньої освіти	од.	13 991	212	0,82
Заклади дошкільної освіти	од.	13 875	116	0,25
Заклади профтехосвіти	од.	694	15	0,16
Заклади вищої освіти	од.	386	3	0,03
Заклади фахової передвищої освіти	од.	248	11	0,05
Заклади позашкільної освіти	од.	1 351	19	0,10
Заклади спеціалізованої освіти	од.	310	0	0,00
Заклади спеціальної освіти	од.	273	3	0,01
Заклади освіти дорослих, у тому числі післядипломної освіти	од.	н. д.	1	0,00
Пошкоджено				
Заклади середньої освіти	од.	13 991	1 676	2,61
Заклади дошкільної освіти	од.	13 875	1169	1,00
Заклади профтехосвіти	од.	694	166	0,71
Заклади вищої освіти	од.	386	86	0,40
Заклади фахової передвищої освіти	од.	248	133	0,25
Заклади позашкільної освіти	од.	1 351	140	0,30
Заклади спеціалізованої освіти	од.	310	20	0,04
Заклади спеціальної освіти	од.	273	36	0,06
Заклади освіти дорослих, у тому числі післядипломної освіти	од.	н. д.	3	0,00
Загальні прямі збитки інфраструктури	х	х	3 809	6,79

Основні етапи відновлення системи охорони здоров'я України [75, с.85].

Основний вектор заходів	Етап відновлення	
	Поточне	Повоєнне
Доступність медичних послуг	- ремонт / реконструкція / ревіталізація медичних закладів - продовження практики надання допомоги мобільними бригадами	- розбудова нової мережі медичних закладів зважаючи на оптимальну кількість та розташування
Якість медичної допомоги	- розробка нових та опанування сучасних методів, технологій діагностики, лікування та реабілітації;	
Унікальність потреб пацієнтів - реабілітація	- протезування: державні програми, міжнародні / вітчизняні інвестиції бізнесу, волонтерство - психологічна підтримка: військових та цивільних	- підтримка ментального здоров'я населення - обслуговування та оновлення протезів; - реабілітація
Продовження медичної реформи	- подальша цифровізація та надання електронних медичних послуг («Вакарта»); - розширення переліку реімбурсації; - вдосконалення пакетів медичної допомоги; - визначення потреб населення щодо медичних послуг - всеукраїнське (електронне) опитування пацієнтів	